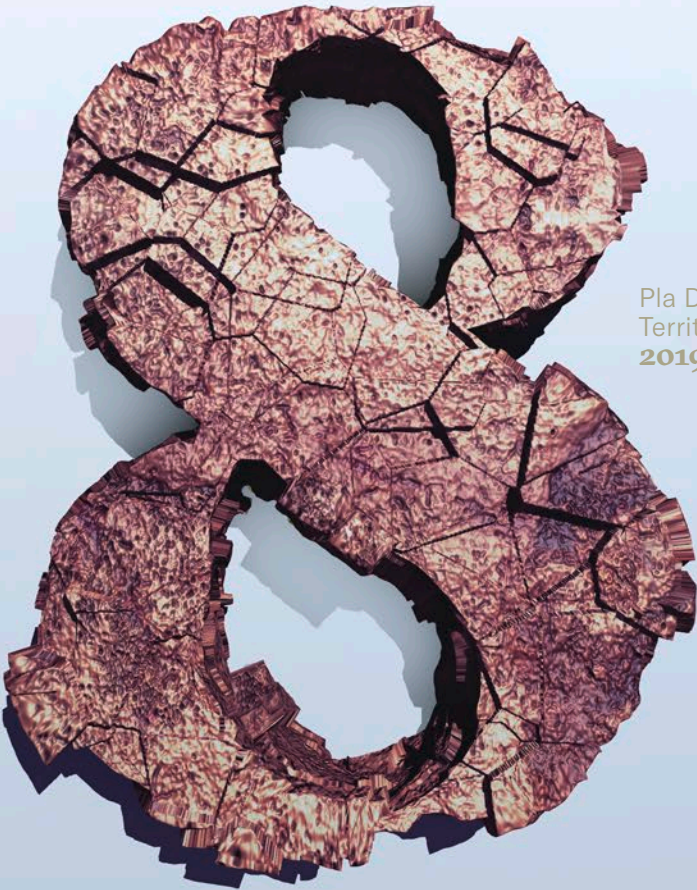

PLA DIRECTOR DE

DESENVOLUPAMENT TERRITORIAL TURÍSTIC DE LA VIA AUGUSTA

Ferran Arasa i Gil

Pla Director
Territorial Turístic
2019

GENERALITAT
VALENCIANA

TURISME
COMUNITAT VALENCIANA

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

Universitat + Territori
Vicerectorat de
Projecció Territorial
i Social (63)

PLA DIRECTOR DE

DESENVOLUPAMENT
TERRITORIAL TURÍSTIC
DE LA VIA AUGUSTA

Ferran Arasa i Gil

Edita
Vicerectorat de Projectió
Territorial i Societat
Universitat de València

Finança
Turisme Comunitat Valenciana

Col·labora
Secretaria Autonòmica de Turisme
– Generalitat Valenciana

Director del Projecte
Jorge Hermosilla Pla

Coordinadora editorial
Beatriz Ginés Fuster

Disseny i maquetació
Pau Soriano

COLECCIÓN: PLANES DIRECTORES TERRITORIALES TURÍSTICOS DE LA COMUNITAT VALENCIANA: 1. Línea de actuación: Cerámica tradicional valenciana | 2. Tierras de Frontera: Ruta Senderista por el paisaje de los castillos de los Valles de Ayora-Cofrentes y Vinalopó | 3. Diagnóstico y avance: Los íberos en la Comunitat Valenciana | 4. Plan Director de Turismo: Parque Natural del Turia. Diagnóstico y avance | 5. Diagnóstico y avance: El arte rupestre del Arco Mediterráneo como valor cultural y turístico | 6. Plan Director: Museo textil de la Comunitat Valenciana | 7. Plan Director de Turismo Industrial: La Real Fábrica de l'Alcora. El Port de Sagunt | 8. **Pla Director de desenvolupament territorial turístic de la Via Augusta** | 9. Plan Director: Palau Ducal dels Borja

PLA DIRECTOR DE

DESENVOLUPAMENT TERRITORIAL TURÍSTIC DE LA VIA AUGUSTA

Ferran Arasa i Gil

GENERALITAT
VALENCIANA

TURISME
COMUNITAT VALENCIANA

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

Universitat + Territori
Vicerectorat de
Projectes Territorials
i Innovació

Plans directors per a un turisme professional

Francesc Colomer

Secretari Autonòmic de Turisme, Generalitat Valenciana

Comptar amb la Universitat de València és sempre un encert, és sumar valor a tot allò que, des de l'administració pública, tractem de projectar i gestionar per a avançar com a territori i societat. Des de Turisme Comunitat Valenciana ho hem fet durant els últims anys perquè vam entendre que era la millor manera de traçar un camí a seguir per a la vertebració i la posada en valor del nostre territori, perquè el sector turístic adquirisca el rigor professional que mereix i servisca de palanca per a seguir avant.

El nostre objectiu en els últims anys ha sigut contribuir al fet que el turisme s'entenga com un sector fonamental en la nostra economia, però també a nivell social. Les dades ens indiquen que la seua contribució al PIB i a la generació d'ocupació haurien de ser motiu suficient per a deixar de considerar-ho un assumpte menor, un servei més. L'arribada de la covid19 i els terribles efectes que tots estem patint han evidenciat que no anàvem mal encaminats. Quan el turisme es paralitza, les ciutats i els municipis tremolen. Aquesta pandèmia ens ha colpejat en la base de la nostra existència, ha aniquilat la possibilitat de viatjar, de gaudir de la nostra llibertat per a continuar enriquint-nos per dins. Perquè d'això tracta el turisme, d'oferir als ciutadans la possibilitat de ser una mica millors després de viure una experiència diferent en un entorn no quotidià. Però també ens ha donat l'oportunitat de reflexionar i traçar nous camins pels quals continuar caminant.

El treball que ací presentem ha de servir-nos de guia per a no perdre el nord i canalitzar els nostres projectes cap a un objectiu fonamental: la transformació dels nostres recursos en productes. Recentment, i també a través de la nostra col·laboració amb la Universitat de València, hem elaborat un ampli catàleg de 'Recursos turístics valencians'. Aquest treball ens ha servit per a constatar la diversitat del nostre territori, la riquesa patrimonial, natural, gastronòmica, paisatgística, etc. de la Comunitat Valenciana. Això ens presenta un gran repte, ser capaços de traslladar tot això que som i que, a més, ens trien per això.

En els plans directors que ací s'inclouen hem anat avançant ja en un dels nostres productes més valorats: el turisme cultural. Així, al llarg dels últims mesos, s'ha fet un interessant treball per a la posada en valor dels castells de l'interior de la Comunitat Valenciana, la riquesa del Parc Natural del Túrria o el potencial del Museu Tèxtil Valencià d'Ontinyent. Però també s'ha generat material de productes que abasten territoris més amplis, com és el sector ceràmic, la cultura ibera, l'art rupestre, la Via Augusta o el patrimoni industrial. Ara, la labor d'investigació realitzada pels experts universitaris ha de guiar els projectes i iniciatives que, a nivell institucional i des del propi sector turístic, ens porten a posicionar-nos com una destinació de referència.

El propòsit fonamental ha sigut contribuir a assenyalar un camí i a mostrar el potencial de nou realitats que poden transformar-se en propostes de valor que qualifiquen el nostre model de territori turístic. Sens dubte, constituïran un revulsiu per a millorar el nostre posicionament i la motivació per a vindre a la Comunitat Valenciana, un territori fèrtil en experiències i emocions. La cultura, el nostre llegat històric, ens farà turísticament més forts. La singularitat cultural representa la nostra versió més original, carismàtica i honesta.

Patrimoni cultural, turisme i planificació estratègica

Jorge Hermosilla Pla

Vicerector de Projecció Territorial i Societat. Universitat de València

El patrimoni cultural no pot prescindir de les dimensions històrica, social i funcional entre els seus fonaments i la seua raó de ser. Entre les seues funcions, el patrimoni cultural constitueix un reclam obligat per al turisme d'un territori concret; forma part del capital territorial d'un municipi o d'una comarca.

És sabut que el procés d'implantació del turisme en un territori necessita d'uns determinats requeriments que faciliten (i garanteixen) la permanència d'aquesta activitat econòmica en els espais geogràfics. Ens referim a l'allotjament (el turista pernocta), a la gastronomia (el turista reclama una cuina local singular), a la segmentació de la demanda (el turisme cultural per exemple té com a referència el patrimoni cultural), a l'augment del mercat més enllà del regional (el turista nacional i l'estranger són els mercats desitjats), i finalment als processos d'innovació, de millora, per a cadascun d'aqueixos requeriments.

La innovació és fonamental perquè el sector turístic siga competitiu, dinàmic, professional i amb capacitat de resistir i adaptar-se. Per a això es requereix en primer lloc la creació de productes únics, basats per exemple en la posada en valor de recursos patrimonials assentats en el propi territori. Ens referim a la tematització del producte, diferenciat, basat en el valor afegit aportat per la interpretació del patrimoni existent. És sabut que el 70% dels turistes visiten algun recurs patrimonial.

En segon lloc, és imprescindible la incorporació de noves tecnologies en l'oferta turística, tant dirigides a la seua promoció com a la seua comercialització. Donar a conèixer què s'ofereix i poder adquirir el producte turístic mitjançant la digitalització i l'automatització. Les TIC i el seu correcte maneig són imprescindibles en les actuals condicions del mercat turístic, i milloren la fidelització del client, sobretot quan les estadístiques assenyalen que la despesa mig diària d'un turista cultural duplica al del turista del model "sol i platja".

En tercer lloc, la creació de productes turístics i serveis turístics integrals i integrats en el territori. Requereixen de la coordinació de diversos actors locals. Adquireixen protagonisme l'hostaleria (què menjar i on allotjar-se), les experiències (què veure i fer i posteriorment què comptar en el lloc d'origen), i les compres (quins productes locals adquirir).

En quart lloc, no s'ha de deixar de costat la constitució de xarxes entre empreses turístiques i entre administracions públiques locals i regionals, de manera que es facilite l'agrupació de l'oferta i la coordinació públic-privada. Es tracta de dirigir esforços en funció de l'oportunitat de les sinergies facilitades per la coordinació i col·laboració entre organitzacions i actors territorials.

En cinqué lloc, és inevitable l'adopció i el seguiment de criteris del desenvolupament sostenible, definits en l'Agenda 2030 pels 17 ODS. El sistema turístic territorial ha d'atendre les premisses del desenvolupament sostenible, com són l'econòmica, la mediambiental, la social i la cultural. I, finalment, és precisa i insubstituïble l'elaboració d'estratègies del desenvolupament turístic, per al que hem de considerar les singularitats del patrimoni cultural i del seu territori. En aqueix sentit, la planificació estratègica és un excel·lent instrument per al disseny d'accions i la seua programació en el temps i prioritzades, dirigit a les àrees de producte, de divulgació i comercialització, i de gestió i governança.

La Universitat de València i la Agència Valenciana de Turisme, mitjançant la participació de diversos investigadors i investigadores de diversos depar-

taments universitaris, han abordat diversos plans directors que han tingut com a denominador comú el disseny d'estratègies dirigides a crear les bases de futurs productes turístics a partir de recursos patrimonials valencians. És a dir, partim d'elements amb valor patrimonial, potencialment visitables, i proposem l'elaboració de productes destinats a ser consumits per turistes. El patrimoni cultural és en aquesta ocasió l'objecte d'anàlisi i atenció. D'aquesta manera s'han dissenyat nou plans directors, que contemplen elements distribuïts en bona part del territori valencià o, en canvi, per llocs concrets de la nostra geografia relacionats tots ells a acollir tipologies patrimonials de referència.

A escala regional, s'han realitzat els plans directors del turisme inspirats en l'Art Rupestre Llevantí (Oreto García, arqueòloga), la Cultura Ibera (Consuelo Mata i David Quixal, arqueòlegs), la Via Augusta (Ferràn Arasa, arqueòleg), i el patrimoni industrial (Rosa Yagüe i Isidre March, economistes) i el sector ceràmic (Joan Carles Membrado, geògraf). A escala local, s'han abordat les estratègies per al desenvolupament turístic del Parc Natural del Túria (José María Nácher i Clara Martínez, economistes), el Museu Tèxtil Valencià d'Ontinyent (Pilar Peñarrubia i Lydia Micó (geògrafa i màster en patrimoni), el Palau dels Borja de Gandia (Emili Aura, Amparo Cervera i Haydée Calderón, arqueòleg i economistes), i els Castells de l'interior valencià (Gregorio García, economista).

Les possibilitats del patrimoni cultural valencià com a recurs turístic capaç d'aportar al sistema territorial productes turístics són evidents. D'una banda, perquè disposem d'una àmplia oferta de recursos patrimonials distribuïts en la totalitat de les comarques, com es recull en la publicació "*Recursos Turístics Valencians*" (2020, Universitat de València). Servisquen de referència les següents xifres: 325 festes amb declaració d'interés turístic, 11 Béns del Patrimoni Mundial de la Humanitat, 1.843 Béns d'Interés Comunitari BIC, 5.186 Béns de Rellevància Local BRL. D'altra banda, perquè el territori valencià acull una gran varietat de tipologies patrimonials, material i immaterial, urbà i rural, mòbil i immòbil, paisatgístic, etc, com a conseqüència de la nostra dilatada història. Finalment, perquè es tracta d'una modalitat

de turisme, el cultural, amb un gran potencial, amb generoses perspectives de desenvolupament en la totalitat de les comarques valencianes. Les del litoral perquè precisen de productes turístics que complementen a l'oferta de "sol i platja"; les comarques de l'interior, perquè estan àvides d'oportunitats econòmiques que els permeta combatre el despoblament.

En definitiva, en el patrimoni cultural valencià trobem abundants i diversos recursos turístics, els quals amb unes adequades estratègies dirigides al producte i a la seua comercialització, estan reclamats a convertir-se en productes turístics de qualitat, singulars i atractius. Per a la Comunitat Valenciana constitueix una excel·lent oportunitat per al seu desenvolupament territorial sostenible.

Índex

Plans directors per a un turisme professional	5
Francesc Colomer	
Patrimoni cultural, turisme i planificació estratègica	7
Jorge Hermosilla Pla	
Presentació	20
1. Les vies romanes com a valors culturals i turístics	26
2. La Via Augusta: un camí mil·lenari	30
2.1. El traçat per terres valencianes	36
2.2. Les postes	42
2.2.1. Una posta rural: l'Hostalot (Vilanova d'Alcolea, la Plana Alta)	45
2.3. Els mil·liaris	48
2.4. Els monuments i els assentaments rurals pròxims	51
2.4.1. L'Arc de Cabanes (la Plana Alta)	53
2.4.2. La vil·la de Vinamargo (Castelló de la Plana, la Plana Alta)	57
2.4.3. La vil·la de Benicató (Nules, la Plana Baixa)	60
2.5. Les ciutats	63
2.5.1 <i>Saguntum</i>	64
2.5.2 <i>Valentia</i>	67
2.5.3 <i>Saetabis Augustanorum</i>	70
2.5.4 <i>Colonia Iulia Ilici Augusta</i>	73

3. Els precedents: <i>La Via Augusta</i> sender recreatiu, cultural i turístic (1997-1999)	76
4. Demanda potencial	86
5. Anàlisi DAFO	90
6. Estratègia per a la creació del producte cultural i turístic <i>Via Augusta</i>	102
6.1. La Via Augusta: més que un itinerari arqueològic	106
6.2. Una ruta per les ciutats romanes valencianes	107
6.3. Els trajectes transitables	109
7. Propostes d'actuació	116
7.1. Web i marca cultural <i>Via Augusta</i>	118
7.2. Centres d'interpretació, museus i col·leccions museogràfiques	120
7.3. Senyalització	123
8. Governança: coordinació i gestió	126
Recursos	130
Bibliografia	134

Índex de figures

Figura 1	22
Xarxa de les principals vies romanes al País Valencià (disseny: P. P. Ripollès i F. Arasa).	
Figura 2	28
La Via Domitia pel sud de França i la Via Augusta per Catalunya (http://www.imagopyrenaeeu/12-los-vasos-de-vicarello/).	
Figura 3	33
Traçat de la Via Augusta (dibuix: E. Flors).	
Figura 4	33
Dibuix amb la recreació del procés de construcció de la Via Augusta a la Foia de Manuel (la Font de la Figuera)(figura: J. A. Sánchez Priego, E. M ^a Bravo i J. L. de Madaria, 2015).	
Figura 5	34
El Piló dels Aiguamolls (la Pobla Tornesa, la Plana Alta), mil·liari sense inscripció conservat a la vora de la via (fotografia: F. Arasa).	
Figura 6	38
Traçat de la Via Augusta per terres valencianes amb la localització de les ciutats i les postes i la distinció dels trams amb colors segons el seu grau de coneixement.	
Figura 7	41
Vas de Vicarello <i>Itin. Vicar. I</i> (CIL XI 3281), amb la relació de les postes entre <i>Gades</i> i Roma i la suma total de les distàncies (figura: M.G. Schmidt, 2011).	
Figura 8	46
Ruïnes de la <i>mansio Ildum</i> (l'Hostalot, Vilanova d'Alcolea) després dels treballs de 2018 (fotografia: P. García Borja).	

- Figura 9** 46
Dibuix amb la restitució del complex arquitectònic de l'*horreum* a la posta *Ildum* (l'Hostalot, Vilanova d'Alcolea) (dibuix: E. Díes).
- Figura 10** 50
Mil·liari de l'Hostalot (Vilanova d'Alcolea, la Plana Alta) dedicat a l'emperador Caracalla (213-214 dC), conservat al vestíbul de l'ajuntament de la població (fotografia: F. Arasa).
- Figura 11** 54
L'Arc de Cabanes, vista frontal (fotografia: F. Arasa).
- Figura 12** 56
L'Arc de Cabanes, vista lateral (fotografia: F. Arasa).
- Figura 13** 58
Fotografia de satèl·lit de la vil·la romana de Vinamargo (Castelló de la Plana) després de la restauració (fotografia: Google Earth 2018).
- Figura 14** 58
Hipocaust de les termes de la vil·la romana de Vinamargo (fotografia: J. Alfonso i A. Miguélez).
- Figura 15** 61
Vista zenital de la part excavada de la vil·la romana de Benicató (Nules) (fotografia: AD&D 4D).
- Figura 16** 61
Hipocaust de les termes de la vil·la romana de Benicató (Nules) (fotografia: E. Flors).
- Figura 17** 65
Vista del Tossal del Castell i del teatre romà de la ciutat romana de *Saguntum*. (fotografia de P. P. Ripollès).

Figura 18	65
Carrer enllosat i claveguera de la Via del Pòrtic de la ciutat romana de <i>Saguntum</i> . (fotografia: Ajuntament de Sagunt).	
Figura 19	68
Termes republicanes de <i>Valentia</i> a l'Almoina (fotografia: SIAM).	
Figura 20	68
Interior del mausoleu d'època visigoda conegut com la "Presó de Sant Vicent" (València) (fotografia: SIAM).	
Figura 21	71
Col·lecció epigràfica del Museu Arqueològic de Xàtiva (fotografia: F. Arasa).	
Figura 22	71
Restes arquitectòniques atribuïdes al fòrum de <i>Saetabis</i> (fotografia: Á. Velasco).	
Figura 23	74
Peristil d'una <i>domus</i> d' <i>Ilici</i> (l'Alcúdia, Elx)(fotografia: Fundació l'Alcúdia).	
Figura 24	74
Vista aèria de l'Alcúdia d'Elx, amb les restes de la colònia d' <i>Ilici</i> (fotografia: MARQ).	
Figura 25	78
Projecte de sender recreatiu de la Conselleria de Medi Ambient. Primera fase (1998).	
Figura 26	80
Reproducció d'un miliari i vorada utilitzats en el projecte de Sender Recreatiu de la Conselleria de Medi Ambient (1998)(fotografies: F. Arasa).	
Figura 27	83
Tram del Sender <i>Via Augusta</i> per Moixent. Fase II.	

Figura 28	83
Panell de l'exposició sobre el Pla Director de la Via Augusta	
Figura 29	84
Mapa del <i>Plan Director de Recuperación de la Vía Augusta en la Comunitat Valenciana</i> (2013).	
Figura 30	95
Trinxera de la Via Augusta per Las Escalericas (San Miguel de Salinas), actualment desapareguda (Fotografia: F. Arasa).	
Figura 31	95
Base del miliari trobat a la vora del Riu Sec (el Pilar de la Foradada) (Foto: F. Arasa).	
Figura 32	97
La Senda dels Romans amb el miliari conservat a la seua vora (la Pobla Tornesa) (Fotografia: F. Arasa).	
Figura 33	97
Captura del web de <i>Territori Sénia</i> amb la Ruta de les Oliveres Mil·lenàries. Pestanya de l'àrea de Traiguera.	
Figura 34	101
La Senda dels Romans amb el miliari conservat a la seua vora (la Pobla Tornesa) (Fotografia: F. Arasa).	
Figura 35	104
Tram restaurat de la Via Augusta al terme municipal de Bell-lloc (fotografia: F. Arasa).	
Figura 36	104
Restes de la Via Augusta per la Senda dels Romans (Vilafamés)(fotografia: F. Arasa).	
Figura 37	108
Carrer romà enllosat trobat en les excavacions de l'avinguda del País Valencià de Sagunt (fotografia: F. Arasa).	

Figura 38 **108**

Porta sud del circ romà de Sagunt (fotografia: C. Aranegui).

Figura 39 **110**

Tram rectilini de la Via Augusta pel Camí de les Llacunes (la Salzadella)(fotografia: F. Arasa).

Figura 40 **110**

Tram rectilini de la Via Augusta al seu pas pel terme municipal de Traiguera (fotografia: F. Arasa).

Figura 41 **112**

Fotografia aèria amb el traçat de la Via Augusta entre l'Arc de Cabanes i la Pobla Tornesa, amb la localització dels mil·liaris i els monuments romans conservats a la seua vora (fotografia ICV. Elaboració pròpia).

Figura 42 **115**

Tram rectilini de la Via Augusta pel Camí Fondo (la Font de Figuera) (fotografia: F. Arasa).

Figura 43 **122**

Mil·liari dedicat a l'emperador Deci (250 dC) conservat al Museu Etnològic de Borriol (la Plana Alta)(fotografia: P. Mercé).

Figura 44 **125**

Vorada de la Via Augusta visible al Camí del Lliso (Moixent) (Fotografia: F. Arasa).

Índex de taules

Taula 1	37
Relació de les 59 poblacions per les quals passa la Via Augusta, agrupades per províncies.	
Taula 2	42
Topònims de les postes de la Via Augusta en terres valencianes, les distàncies que les separaven i la seua localització exacta o aproximada.	
Taula 3	49
Els mil·liaris de la Via Augusta d'identificació segura que es conserven ordenats geogràficament, amb els emperadors a què estaven dedicats i el lloc on es troben en l'actualitat.	
Taula 4	52
Principals tipus de béns arqueològics visitables en l'àmbit rural relacionats o pròxims a la Via Augusta.	
Taula 5	63
Principals recursos patrimonials visitables d'època romana de les quatre ciutats romanes valencianes per les quals passa la Via Augusta.	
Taula 6	92
Matriu de l'anàlisi DAFO de la Via Augusta.	
Taula 7	111
Relació dels trams millor conservats de la Via Augusta, amb els seus topònims, longitud aproximada i termes municipals on es troben.	
Taula 8	121
Instal·lacions museístiques d'àmbit rural situades en poblacions pròximes a la Via Augusta que tenen un contingut relacionat amb l'època romana.	
Taula 9	124
Proposta de localització del tipus de senyals verticals que poden posar-se al llarg del recorregut de la Via Augusta.	

Presentació

Aquest Pla Director tracta sobre la potencialitat turística de les vies romanes, en particular sobre la Via Augusta al seu pas pel territori valencià. Els camins antics s'han emprat freqüentment com un recurs turístic que ofereix atractius diversos que permeten captar l'interés d'un públic amb interessos variats. Des d'aquest plantejament, particularment les vies romanes reuneixen possibilitats i recursos de diversa índole –naturals, esportius, culturals– que constitueixen una base sòlida sobre la qual es pot proposar un projecte de valorització turística. Diversos exemples a països com Itàlia, França i Alemanya són bona prova de com –a partir d'aquests antics camins– poden construir-se veritables itineraris culturals que reuneixen tota classe de recursos patrimonials, no únicament d'època romana, sinó també posteriors, que ofereixen les poblacions per on passen (Hernández Ramírez, 2011).

Aquestes experiències han demostrat la importància de les vies romanes en la promoció del turisme com itineraris recreatius i culturals, que combinen de manera transversal el contacte amb la naturalesa i la vida rural, les activitats esportives de baixa intensitat com el senderisme i el ciclisme i la visita al Patrimoni Arqueològic i Històrico-Artístic en general. El camí antic esdevé així no sols un marc natural per a l'esplai i l'esport, sinó també un itinerari que facilita la interacció del viatger amb aquest patrimoni i el seu entorn paisatgístic. En el cas concret de la Via Augusta, el seu llarg recorregut i el fet de passar per algunes de les més importants ciutats romanes del territori valencià fan que esdevinga un recurs turístic de primer ordre, que compta ja amb una marca consolidada. A més

Figura 1. Xarxa de les principals vies romanes al País Valencià (Disseny: P. P. Ripollès i F. Arasa).

a més, les poblacions modernes desenvolupades sobre aquelles –i també molts altres municipis– compten amb un important patrimoni monumental i artístic de diverses èpoques que, amb altres recursos com la gastronomia, hostaleria i de caràcter lúdic, afegeixen valor a la ruta i la fan més atractiva per al visitant. D'aquesta manera, la via esdevé un veritable itinerari cultural que connecta aquests nodes turístics, una guia que condueix el viatger de l'un a l'altre i –entre visita i visita– li ofereix l'oportunitat de fugir de la bullícia de la vida urbana i d'endinsar-se en l'ambient més encalmat del món rural, de submergir-se en la naturalesa i de practicar una activitat esportiva equilibrada, sentint-se per moments un més entre els antics *viatores* que seguien la gran calçada romana que connectava Hispània amb la capital de l'Imperi.

La Via Augusta travessa longitudinalment el territori valencià al llarg de 362 km i passa per 59 termes municipals; aquest fet li confereix el caràcter de ser l'únic itinerari basat en un camí construït –el més antic– i no simbòlic que posa a l'abast del viatger bona part del nostre país, tant de la franja litoral, per les comarques de la Plana, el Camp de Morvedre, l'Horta de València, la Ribera Alta i el Baix Vinalopó, com de l'interior, pel Maestrat, la Ribera Baixa, la Costera i el Vinalopó. També, pel seu traçat en part costaner, segueix per algunes de les zones més poblades i és accessible des dels més importants eixos de comunicació actuals. El fet que se'n conserven diversos trams fossilitzats en camins rurals, en alguns dels quals queden restes de la mateixa via i de jaciments i monuments d'època romana, permet senyalitzar-los i promocionar-los com a senders recreatius. L'oferta variada que presenten les diferents comarques i les nombroses poblacions per on passava, tant de Patrimoni Històric-Artístic com de restauració, allotjament, recreacions i festivals històrics, rutes temàtiques sobre l'oli, el vi, etc, posen a l'abast del potencial visitant tot un ventall de possibilitats amb un indubtable atractiu. Aquesta transversalitat en l'oferta turística articulada al voltant d'un camí mil·lenari és un important recurs que pot beneficiar a tots els territoris, però en particular a les comarques rurals amb menys possibilitats de desenvolupament i un major risc de despoblament.

La senyalització dels trams millor conservats, la millora en la presentació i accessibilitat dels recursos arqueològics, la seua inclusió en l'oferta turística de les poblacions per on passa i la seua promoció des de diferents nivells de l'administració, poden portar –mitjançant una adequada campanya mediàtica, tant en les oficines de turisme com en internet i les xarxes socials– al millor coneixement

de la marca Via Augusta. Un projecte com aquest pot contribuir al progrés econòmic i cultural de les poblacions per on passa, a millorar el nivell de vida dels seus habitants. És d'aquesta manera com es pot aconseguir allò que els francesos diuen *mettre en valeur*: invertir en un bé cultural perquè es valore més i així poder treure'n un benefici social.

La preparació d'aquest Pla Director s'ha basat en el llibre de J. Hermosilla *et al.* (2017), on se sintetitzen les directrius i l'enfocament que han de tindre aquesta mena de treballs. En la seua redacció ens ha ajudat la consulta d'altres Plans Directors presentats anteriorment per companys i col·legues, als quals volem agrair que ens n'hagen facilitat la consulta, en uns casos perquè tracten també de béns arqueològics com són els importants conjunts de pintures rupestres que hi ha al País Valencià (García Puchol i Martínez Valle, 2018) i els assentaments ibèrics més representatius d'aquesta cultura (Mata, 2018), i en un altre per ser una ruta senderista i, per tant, un itinerari de caràcter lineal del mateix tipus que aquest (García Mesanat *et al.*, s. d.)

1.
**Les vies romanes
com a valors
culturals i turístics**

Els camins antics s'han emprat freqüentment com un recurs turístic que ofereix atractius diferents que permeten captar l'interés d'un públic amb interessos diversos. Des de l'època romana fins a l'edat Mitjana trobem una oferta variada de rutes, itineraris i camins que cobreixen una àmplia temàtica de caràcter històric, religiós i monumental (el Camí del Cid, el Camí de Sant Vicent Màrtir, el Camí del Grial). La viabilitat d'aquests projectes, el seu eventual èxit i els resultats obtinguts també són prou desiguals o encara estan per comprovar, però si alguna conclusió permeten extraure –òbviament, sense entrar en una anàlisi profunda i sistemàtica– és que si el producte que s'intenta situar en el mercat no està ben definit, té un públic potencial minoritari o no és suficientment atractiu, la seua viabilitat es veurà seriosament compromesa, el projecte no reeixirà i els esforços de les administracions i de la iniciativa privada no es veuran compensats.

Crear una marca nova i situar-la en el mercat cada vegada més competitiu de les rutes, itineraris i camins de caràcter paisatgístic, històric o monumental no és certament senzill. El producte ha de tindre un clar potencial pel seu contingut, per la concurrència de diverses temàtiques i per l'interés que puga despertar en un segment suficientment ampli de la població amb inquietuds culturals i excursionistes, i també –perquè no– amb ganes de conèixer el seu propi país. El factor temps és decisiu en aquesta mena de projectes de caràcter lineal i no localitzats en una sola població o comarca, uns itineraris culturals que per aquesta raó presenten una major complexitat: l'horitzó temporal sempre ha de ser a mig o llarg termini i el treball de promoció ha de ser constant i sostingut. És per això que el concurs de l'administració

Figura 2. La Via Domitia pel sud de França i la Via Augusta per Catalunya (<http://www.imagopyrenaei.eu/12-los-vasos-de-vicarello/>).

autonòmica, en coordinació amb les provincials i locals, és decisiu, i resulta fonamental la creació d'òrgans de gestió consolidats que se n'ocupen de manera regular.

En aquest camp dels itineraris culturals, les vies romanes juguen un paper important en diversos països com Itàlia, França, Alemanya i el Regne Unit. Vies de gran nomenada com la *Via Appia*, la *Via Flaminia*, la *Via Postumia* i la *Via Latina* a Itàlia, o la *Via Domitia* a França (Clement, 2016), són avui dia marques ben definides i clarament posicionades en el món de les rutes patrimonials, fins i tot a nivell internacional. Sobre elles i els atractius patrimonials que ofereixen al llarg del seu recorregut s'han publicat obres d'indole diferent, com ara de caràcter científic, divulgatiu i turístic. De manera particular en aquests dos darrers vessants els esforços han estat notables a Itàlia, el país amb un major potencial en aquest camp, amb l'organització d'exposicions i la publicació de catàlegs (DDAA, 1991; Sena Chiesa, 1998) i guies (Messineo, 1991; Monti, 1995; Quilici, 2004).

A Espanya destaquen dues marques consolidades en el camp de les vies romanes amb una projecció que va més enllà de la realitat estrictament arqueològica: la *Via Augusta* i l'anomenada *Via de la Plata*. La primera és la denominació antiga d'un llarg itinerari que travessa tota la península des dels Pirineus al nord fins a Cadis en l'extrem meridional: darrere d'ella hi ha una realitat històrica i arqueològica inqüestionable i una llarga tradició d'estudi que ha generat un important volum de bibliografia científica i divulgativa. El cas de la *Via de la Plata* és diferent, ja que no es tracta d'una denominació antiga, ni tan sols d'una sola via romana, sinó d'un itinerari modern construït a partir de diferents vies que transcorren per la banda oest de la península Ibèrica en sentit N-S, que s'ha fet un lloc i ha trobat un important ressò entre els itineraris culturals i turístics, i que ha esdevingut el ramal meridional del gran col·lector que és el Camí de Sant Jaume (Pitarch, 2005; Roldán, 2007; DDAA, 2008).

A nivell de l'estat espanyol, els projectes d'aprofitament turístic de la *Via Augusta* s'han desenvolupat a Catalunya, el País Valencià i Andalusia, tres comunitats que comprenen la major part del traçat d'aquest important eix viari. Com veurem més endavant, la iniciativa pionera es va posar en marxa en terres valencianes de la mà de la Generalitat en el marc d'un projecte europeu. A ella es van sumar Andalusia, amb l'organització d'una exposició i la publicació del corresponent catàleg (DDAA, 2001), i Catalunya, amb la creació del sender turístic de la mateixa denominació. Aquests projectes, desenvolupats a partir dels programes europeus *Interreg II* i *III*, encara que partien d'un recurs semblant com és un camí antic, han tingut un plantejament, orientació i abast diferents, com també ho han estat els seus resultats.

2.
La Via Augusta:
un camí mil·lenari

La Via Augusta és l'eix de comunicacions més important de la península Ibèrica en època romana (Arasa i Rosselló, 1995; Morote, 2002; Arasa, 2006, 2012 i 2018). El seu caràcter estratègic rau en el fet que connecta amb altres vies que a través del sud de França i Itàlia possibilitaven la comunicació amb la capital de l'Imperi. A les províncies hispàniques feia el paper de collector, de via principal a la qual conflüïen les principals artèries que vertebraven el territori. La seua construcció per iniciativa de l'emperador August degué formar part d'un ambiciós programa de reestructuració territorial, els tres eixos fonamentals del qual eren la fundació de noves ciutats, la construcció de carreteres que les comunicaven i la parcel·lació de grans superfícies de terreny per al seu repartiment entre els soldats llicenciats. Possiblement el va engregar en el curs del seu darrer viatge a Hispània entre els anys 16 i 14 aC, després de la finalització de la conquesta amb la derrota dels Càntabres.

La seua construcció, segons una tècnica documentada en nombroses excavacions (Moreno, 2004), degué efectuar-se en dues grans fases: una per cada província que travessava: primer la Tarraconense, que depenia directament de l'emperador, i a continuació la Bètica, que depenia del Senat. Els mil·lars de la via trobats en cada una d'aquestes províncies tenen una datació diferent, que possiblement correspon a la finalització dels treballs: els de la Tarraconense daten dels anys 8-7 aC i els de la Bètica són de l'any 2 aC. La seua longitud devia ser pròxima als 1500 km, molt llarga per les particularitats d'un recorregut dissenyat per l'administració imperial per a forçar el seu pas per algunes de les ciutats fundades per l'emperador. El cas

més important, que esmenta el geògraf Estrabó en època de l'emperador Tiberi, és el de l'accés a la Bètica des de terres valencianes, més enllà de *Saetabis*, ja que el vell camí republicà que seguia el traçat més directe travessava la Meseta sud i pel *Saltus Castulonensis* (la Serra Morena) arribava a la capçalera del riu *Baetis* (el Guadalquivir), a la ciutat de *Castulo* (Cazlona, Jaén), i seguia al llarg de tot el seu curs per a desviar-se finalment cap a *Gades* (Cadis); però el nou traçat –el corresponent a la Via Augusta– es desviava cap a la costa seguint el riu Vinalopó fins a la colònia *Ilici* (l'Alcúdia, Elx), des d'on arribava a l'important port de *Carthago Nova* (Cartagena), i d'ací continuava cap a l'interior en una llarg trajecte fins a *Castulo*, des d'on seguia la vall del Guadalquivir pel traçat descrit.

La Via Augusta era un camí ample i ben construït que canalitzava les comunicacions entre els extrems nord i sud d'Hispània, amb un paper semblant al del projectat corredor mediterrani, i per això comptava amb la infraestructura pròpia del sistema públic de transport de l'Imperi, l'anomenat *vehiculatio* o *cursus publicus*. Aquest només s'implantava en les vies de caràcter estratègic, que normalment eren construïdes per l'exèrcit a càrrec de l'erari públic. Constava d'una xarxa de postes que permetien el canvi de cavalls per als missatgers (*mutationes*) i d'hostals per a menjar i descansar (*mansiones*), que només podien utilitzar els membres de l'administració als quals se'ls donava un salconduit. Aquestes instal·lacions es construïen en les ciutats per on passava la via, que eren final d'etapa, però sobretot en els llargs trams en què aquesta seguia pel medi rural. Els noms d'aquestes estacions de posta i les distàncies que les separaven (expressades en *millia passuum*, mil passos, abreviat *mp* = 1478, 5 m) foren recollits pels itineraris antics, de manera que sabem que al País Valencià n'hi havia un total de 15, de les quals 4 són ciutats i poden identificar-se amb seguretat: *Saguntum* (Sagunt), *Valentia* (València), *Saetabis* (Xàtiva) i *Ilici* (l'Alcúdia, Elx). Les altres 11 estacions estaven situades en el medi rural i resulta molt difícil identificar-les: a falta de proves epigràfiques, només podem aplicar criteris topogràfics i arqueològics per a intentar reduir-les a un jaciment arqueològic concret. De nord a sud eren: *Intibili*, *Ildum*, *Novlas/Nova*, *Sebelaci*, *Sucro*, *Statuas*, *Turres*, *Aras*, *Ello*, *Aspis* i *Thiar*.

Com totes les vies principals, la Via Augusta estava fitada amb mil·liaris, columnes de pedra del terreny de 2 a 3 m d'alçària, que tenien un diàmetre d'entre 50 i 80 cm i comptaven amb una base que en permetia l'assentament. En la seua superfície es troben inscrits els textos en què figuren el nom de la via, la distància (en *mp*) que els separava del lloc on començava la numeració (*caput viae*), i el nom de

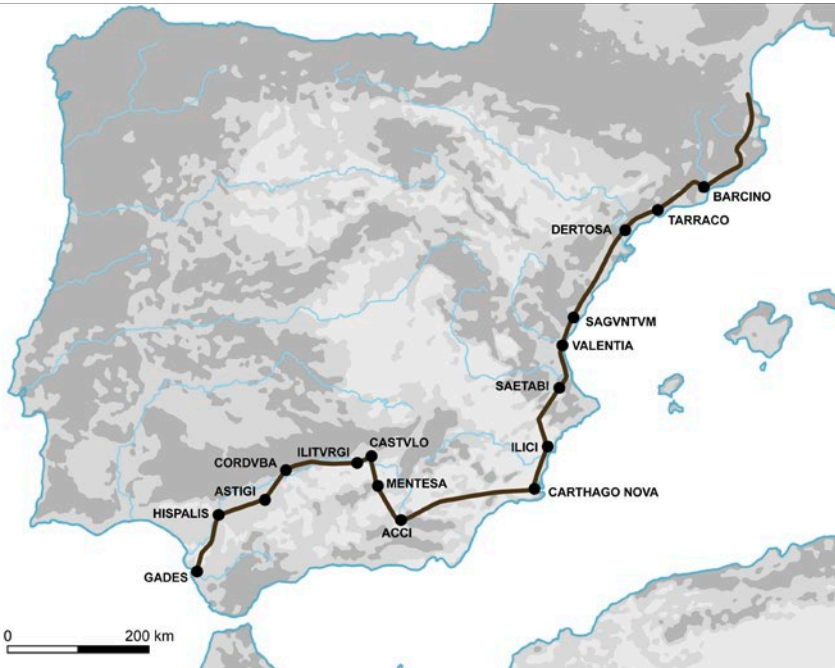

Figura 3. Traçat de la Via Augusta (Dibuix: E. Flors).

Figura 4. Dibuix amb la recreació del procés de construcció de la Via Augusta a la Foia de Manuel (la Font de la Figuera) (Figura: J. A. Sánchez Priego, E. Mª Bravo i J. L. de Madaria, 2015).

Figura 5. El Piló dels Aiguamolls (la Pobla Tornersa, la Plana Alta), miliari sense inscripció conservat a la vora de la via (Fotografia: F. Arasa).

l'emperador amb la seua filiació, sobrenoms, títols i magistratures que –depenent de la seua conservació– permeten saber l'any concret en què es van erigir i, per tant, datar les diferents actuacions viàries.

En síntesi, les principals restes arqueològiques de la via o relacionades directament amb ella que poden trobar-se en alguns trams són el traçat rectilini del mateix camí fossilitzat en el paisatge, les vorades que afloren en la superfície, alguns mil·liaris conservats a la seua vora, vestigis d'alguna *mansio* o algun altre tipus d'assentament com una villa propera, algun monument conservat i les restes musealitzades i visibles en les quatre ciutats per on passava.

2.1. El traçat per terres valencianes

El traçat de la Via Augusta es correspon en línies generals amb el del vell camí que els romans van seguir en la conquesta d'Hispania des del NE cap a la Bètica. Tanmateix, la concreció d'aquest traçat va estar sotmesa a factors de caràcter polític que van condicionar el seu pas per algunes zones. En terres valencianes el canvi més important vingué donat per la decisió de l'emperador que la via passara per *Carthago Nova* amb la finalitat de potenciar aquesta important ciutat portuària, segons hem vist anteriorment. Aquest fet va motivar que, després de passar per *Saetabis* i abans d'endinsar-se a la Meseta per terres d'Albacete, es desviara en direcció sud per les valls del Vinalopó, una important ruta natural que permet tornar a la plana litoral. Amb la construcció d'aquesta nova via, l'accés a Andalusia es podia fer per dos camins, el més antic dels quals, el que seguia un traçat per l'interior, és el que es coneix amb la denominació moderna de Camí d'Anníbal. Els dos es trobaven a *Castulo*, però el que travessa Múrcia i Almeria correspon a la Via Augusta.

De manera general, el traçat de la via es coneix millor en la part nord del País Valencià, on es conserva en llargs trams de segura identificació, i és més incert en la major part de la resta del territori, com les comarques de la Plana Baixa, l'Horta Nord i Sud, la Ribera Alta i Baixa, la Costera, les valls del Vinalopó i el Baix Segura. Per aquesta raó, un primer tret general que podem destacar del traçat de la via per terres valencianes és la discontinuïtat dels trams ben identificats. D'aquesta manera podem observar que a uns trams ben coneguts en segueixen uns altres de traçat aproximat, com també que alguns trams ocupats per carreteres modernes van seguits d'altres on no queda cap vestigi del seu pas. Per tant, el que trobem és una diversitat de situacions en la seua conservació, com podia esperar-se d'un camí de tal antiguitat i longitud i que travessa territoris tan diversos i amb afeccions de l'activitat humana de diferent intensitat.

Castelló (19)	València (28)	Alacant (13)
Traiguera	Sagunt	Villena
La Jana	Puçol	Sax
Sant Mateu	El Puig	Petrer
La Salzadella	Massamagrell	Novelda
Les Coves de Vinromà	Massalfassar	Monfort del Cid
Vilanova d'Alcolea	Albalat dels Sorells	Elx
Bell-lloc	Alboraia	San Fulgencio
Cabanes	València	Rojales
Vilafamés	Benetússer	Benijófar
La Pobla Tornesa	Alfagar	Los Montesinos
Castelló de la Plana	Massanassa	San Miguel de Salinas
Vila-real	Catarroja	Oriola
Les Alqueries	Albal	Pilar de la Foradada
Nules	Beniparrell	
Moncofa	Silla	
Xilxes	Almussafes	
La Llosa	Sollana	
Almenara	Alzira	
	Carcaixent	
	La Pobla Llarga	
	Manuel	
	Xàtiva	
	Novetlé	
	Canals	
	Montesa	
	Vallada	
	Moixent	
	La Font de la Figuera	

Taula 1. Relació de les 60 poblacions per les quals passa la Via Augusta, agrupades per províncies.

LA VIA AUGUSTA
EN LA COMUNIDAD VALENCIANA

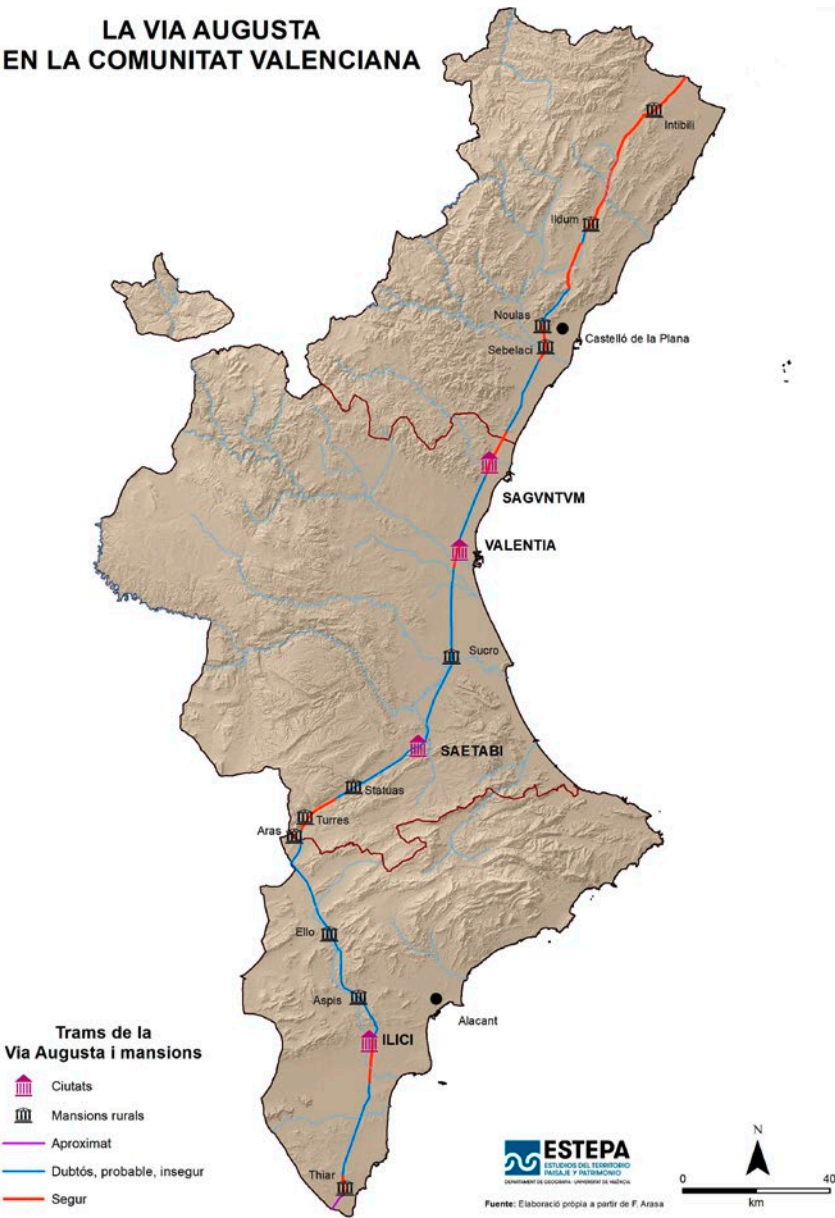

Figura 6. Traçat de la Via Augusta per terres valencianes amb la localització de les ciutats i les postes i la distinció dels trams amb colors segons el seu grau de coneixement.

En el seu traçat per terres valencianes la via alterna els corredors interiors i les planes litorals. A grans trets, en la primera part del seu recorregut pel territori valencià segueix un traçat més o menys paral·lel a la costa en direcció SSO. Al sud del riu Ebre, des de la ciutat de *Dertosa* situada a la seua vora nord, la via segueix el corredor interior de la Galera i entra en terres valencianes travessant el riu de la Sénia per Sant Joan del Pas. Per les comarques del Baix Maestrat i la Plana Alta segueix aquest mateix traçat interior per l'anomenat corredor central, on passa per les poblacions de Traiguera, la Jana, Sant Mateu, la Salzedella, les Coves de Vinromà, Vilanova d'Alcolea, Bell-lloc, Cabanes, Vilafamés i la Poble Tornos, des d'on cerca l'eixida al pla litoral a través del corredor de Borriol. En aquest primer tram, doncs, la via segueix un traçat interior que està perfectament el jalonat per les troballes de mil·lars, allunyat de les planes litorals per on va seguir camí en períodes històrics posteriors com l'andalusí o el segle XVIII, del qual prové la xarxa viària actual.

A continuació segueix les planes litorals que no abandonarà fins a la Ribera del Xúquer. Així, s'endinsa a la Plana per Castelló amb un traçat prou segur fins al riu Millars, i després continua –potser seguint en part la carretera N-340– per les poblacions de Vila-real, les Alqueries, Nules, Moncofa, Xilxes, la Llosa i Almenara, des d'on entra al Camp de Morvedre per Benavites i Quartell i arriba fins a *Saguntum*. Des d'aquesta ciutat segueix per l'Horta Nord, possiblement amb un traçat semblant al de la carretera N-340, on podria fer de *kardo maximus* de la centuriació que s'estén per aquesta comarca, pels termes municipals de Puçol, el Puig, Massamagrell, Massalfassar, Albalat dels Sorells i Alboraya fins a *Valentia*. Des d'ací gira lleugerament cap al sud rodejant l'Albufera per l'oest fins al riu Xúquer, en un traçat poc segur que pot coincidir amb el de la carretera N-340 i potser més cap al sud amb el del Camí Vell de Russafa que discorre per l'est de Silla, travessant els termes municipals de Benetússer, Alfafar, Massanassa, Catarroja, Albal, Beniparrell, Silla, Almussafes, Sollana i Algemesí.

A l'altura del riu Xúquer comença a allunyar-se de la costa per la plana fluvial travessant els termes municipals d'Alzira, Carcaixent i la Poble Llarga fins a Manuel, des d'on es dirigeix cap a *Saetabis* reprenent la direcció SSO. Des d'aquesta ciutat segueix el corredor del riu Cànyoles cap al SO pels termes municipals de Novetlé, Canals, Montesa, Vallada i Moixent (García Borja, López Serrano i Jiménez Salvador, 2012), fins a la Font de la Figuera, on es trobava l'important encreuament amb el camí que seguia per la Meseta fins a la vall del Guadalquivir (Arasa, 2013b; Sánchez Priego, Bravo i De Madaria, 2015). Ací canvia de direcció cap al SSE cercant

les valls del riu Vinalopó que segueix pels termes municipals de Villena, Sax, Petrer, Novelda i Monfort del Cid fins a tornar a la plana litoral per *Ilici*. Des d'aquesta ciutat recupera la direcció SSO i segueix de nou paral·lela a la costa, deixant a l'est les llacunes de Santa Pola i Torrevella, pels termes municipals de San Fulgencio, Rojales, Benijófar, Los Montesinos, Sant Miquel de Salines i Oriola fins a eixir de terres valencianes pel Pilar de la Foradada, des d'on continua cap a *Carthago Nova*.

Segons els itineraris, entre *Dertosa* i *Turres*, prop d'on es localitza la cruïlla amb l'anomenat Camí d'Anníbal, hi havia 177 *mp* (261,6 km), i entre aquesta posta i *Carthago Nova* hi havia 124 *mp* (183,3 km), el que suma 301 *mp* (445 km). Però sabem que aquesta no és la distància real, ja que en el traçat de la via per les valls del Vinalopó hi ha un error en les distàncies que proporciona l'Itinerari d'Antoni, que repeteix per tres vegades la distància de 24 *mp* entre les postes de *Turres*, *Ello*, *Aspis* i *Ilici*, o siga 72 *mp* en total (106,4 km), per a un trajecte que no supera els 75 km. D'aquesta manera, la distància real entre aquelles ciutats devia ser de 285 *mp* (421,3 km).

Per a la preparació d'aquest Pla Director, i per primera vegada en la història de la recerca sobre la Via Augusta, hem treballat amb un Sistema d'Informació Geogràfica (SIG) per a fixar-ne el traçat. Així, en primer lloc s'han tret les coordenades geogràfiques de tots els punts on s'han efectuat excavacions de la via o se'n veuen restes, dels trams de segura identificació i d'aquells de traçat probable, unint els buits restants entre ells. A continuació s'han traslladat sobre una base cartogràfica i s'ha obtingut un mapa amb el seu traçat obtingut de manera rigorosa i segura. Amb aquest mateix programa s'ha calculat la longitud de la via al seu pas per terres valencianes, entre els límits amb Catalunya al nord i Múrcia al sud, tant per trams com en total, que es pot fixar de manera aproximada en 362 km.

ITINER		capitulum	ARIVM		capitulum	AGADES		capitulum	ROMAM		capitulum
ADPORTVM	XXIII		VALENTIAM	XX		AMBRVSSVM	XV		PAMBRVM	XX	
HASTAM	XVI		SAGYNTVM	XXVI		NEMAVSV	XV		PLACENTIAM	XXVI	
VGIAM	XXVII		ADNOVLAS	XXIII		VGERNV	XV		FLORENTIAM	XV	
ORIPPVM	XXIII		ILDVM	XXII		ARELATA	VIII		PARMAM	XXV	
5 HISPALIM	VIII		INTIBILIM	XXIII		ERNAGINV	VI		LEPIDVM	REGIV	XXVIII
CARMONEM	XXIII		DERTOSAM	XXVII		CLANVM	VIII		MVTINAM	XVII	
OBVCLAM	XX		SVBSALTVM	XXXVII		CABELLIONEM	XII		BONONIAM	XXV	
ASTIGIM	XV		TARRACONEM	XXV		APTAMIVLIAM	XII		CLATERNVM	X	
ADARAS	XII		PALFVRIANAM	XXVI		CATVACIAM	XII		FORVMCORNELI	XIII	
10 CORDVBAM	XXIII		ANTISTIANAM	XIII		ALAVNIVM	XVI		FAVENTIAM	X	
AD X	X		ADFINES	XVII		SEGVSTERONEM	XXIII		FORVMLIVI	X	
EPOFAM	XVII		ARRAGONEM	XX		ALABONTEM	XVI		CESENAM	XIII	
VCIESEM	XVIII		SEMPRONIANA	VIII		VAPPINCVM	XVIII		ARIMINV	XX	
ADNOVLAS	XIII		SETERRAS	XXIII		CATVRIGOMAGVM	XII		PISAVRVM	XXIII	
15 CASTVLONEM	XIX		AQVIS VOCONTIS	XV		EBVRODVNV	XXVIII		FANVMFORTVNAE	VIII	
ADMORVM	XXIII		GERVNDAM	XII		RAMAM	XVII		FORVMSEMPRONI	XVI	
II SOLARIA	XIX		CILNIANAM	XII		BRIGANTIVM	XXVIII		ADCALEM	XVIII	
MARIANA	XX		IVNCARIAM	XV		DRVANTIVM	XI		HESIM	XIII	
MENTESAM	XX		INPYRAENEVM	XVI		SEGVSIONEM	XXIII		HELVILLVM	X	
20 LIBISOSAM	XXIII		RVSCINONEM	XXV		OCELVM	XXVII		NVCERIAM	XV	
PARIETINIS	XXII		COMBVSTA	VI		TAVRINIS	XX		MEVANIAM	XIX	
SALTIGIM	XVI		NARBONEM	XXXII		QVADRATA	XX		ADMARTIS	XVI	
ADPALEM	XXXII		BAETERRAS	XVI		RIGOMAGVM	XVI		NARNIAM	XVIII	
ADARAS	XXII		CESSERONEM	XIII		CVTTIAS	XV		OCRICLO	XII	
25 SAETABIM	XXVIII		FORVMDOMITIVM	XVIII		LAVMELLVM	XXIII		ADXX	XXIII	
SVCRONEM	XVI		SEXTANTIONEM	XXV		TICINV	XXI		ROMAM	XX	
SVM		basis	MP		basis	DCCC		basis	XXXX		basis

Figura 7. Vas de Vicarello *Itin. Vicar. I* (CIL XI 3281), amb la relació completa de les postes entre *Gades* i *Roma* i la suma total de les distàncies (Figura: M. G. Schmidt, 2011).

2.2. Les postes

La identificació de les postes rurals és complicada, requereix d'un coneixement precís del traçat de la via i es pot determinar a partir de les distàncies que donen els itineraris entre elles, i cercant un jaciment arqueològic amb una cronologia i una importància adequades a la categoria de la posta, una *mansio* o una *mutatio*. L'homofonia entre topònims pretèrits i actuals no és un criteri segur, ja que amb el temps aquells poden haver-se desplaçat des del seu lloc original. Per tant, els criteris topogràfics i arqueològics són els més segurs per a fer propostes raonades de localització. La superfície ocupada, l'entitat arquitectònica de les restes i la distribucio funcional de les seues parts en poden facilitar la identificació.

Topònim antic	Distància (en mp)	Poblacions actuals / jaciments arqueològics
Intibili	XXVII	Traiguera
Ildum	XXIV	L'Hostalot (Vilanova d'Alcolea)
Nova-Novlas	XXII	La Quadra de na Tora (Castelló de la Plana) ?
Sebelaci	II	Partida de Ramonet (Almassora) ?
Saguntum	XXII	Sagunt
Valentia	XVI	València
Sucro	XX	L'Alter de la Vintivuitena (Albalat de la Ribera) ?
Saetabis	XV-XVI	Xàtiva
Statuas	XVI-XVII	Boquella (Moixent) ?
Turres	XVI	La Font de la Figuera
Aras	III	El Pla del Moro (la Font de la Figuera) ?
Elo	XXIV	Rodalies de Sax
Aspis	XXIV	Rodalies d'Asp
Ilici	XXIV	L'Alcúdia (Elx)
Thiar	XXVII	La Devesa de Campoamor (Pilar de la Foradada) ?

Taula 2. Topònims de les postes de la Via Augusta en terres valencianes, les distàncies que les separaven i la seua localització exacta o aproximada.

De manera general, si considerem les recomanacions que fa l'agrònom romà Columel·la sobre la conveniència de situar les vil·les a certa distància dels camins per les molèsties que podien ocasionar els viatgers, cal pensar que la major part dels jaciments situats a la seua vora devien ser establiments de caràcter públic o privat al servei dels viatgers: una *mansio* o *mutatio* o una *taberna*. Tanmateix, per a l'arqueologia no sempre és possible diferenciar entre els establiments públics i privats, considerant a més a més que el primers també devien estar oberts als clients particulars. Possiblement les dues categories es diferenciaven per la major varietat de serveis que oferien els primers en relació amb els segons i les corresponents infraestructures. D'aquesta manera, les postes oficials oferien serveis d'hostaleria, restauració, canvi de cavalls, banys, reparació i manteniment dels mitjans de transport, i comptaven amb estables, magatzems, oficines i botigues on es podien adquirir productes variats.

Segons els itineraris, la distància que separava les ciutats de *Dertosa* i *Saguntum* era de 97 *mp* (143,4 km), i en aquest tram hi havia 4 estacions: *Intibili*, *Ildum*, *Novlas/Nova* i *Sebelaci*; les dues darreres només estan separades 2 *mp*, de manera que pot considerar-se que podien considerar-se part d'una mateixa etapa. Així doncs, entre aquelles ciutats hi havia 4 jornades de camí, amb tres postes per al descans: les dues primeres i *Sebelaci* o *Novlas/Nova*. Per tractar-se del primer jaciment d'època romana conegut en terres valencianes a la vora de la via, *Intibili* pot reduir-se amb prou seguretat a la població de Traiguera, situada sobre una lloma, on algunes excavacions realitzades al voltant de l'església han tret a la llum nivells d'època romana i preromana. La localització d'*Ildum* al jaciment de l'Hostalot (Vilanova d'Alcolea) també és prou segura, ja que s'hi conserven restes de certa importància situades a la vora de la via (Arasa, 2013a), que són visitables i estan senyalitzades, i s'hi va trobar un miliari dedicat a l'emperador Caracalla que es conserva a l'ajuntament de la població.

Les següents estacions estan separades menys de 3 km entre si, i pot interpretar-se que només una devia formar part del sistema públic de transport; com el topònim de la primera (*Nova/Novlas*) dona a entendre que era nova –en relació a una altra, que devia ser anterior–, possiblement aquesta era un hostel o taverna de caràcter privat situat a curta distància de la *mansio*, que devia ser *Sebelaci*. Totes dues devien estar situades al nord del riu Millars, i només queden escasses restes arqueològiques de la primera a la vora de la Quadra de na Tora (Castelló de la Plana), ja que la segona ha desaparegut per la contrucció d'un polígon industrial.

La posta *Sucro* estava situada a XX *mp* (29,6 km) al sud de *Valentia* i a XV-XVI *mp* (22,1-23,6 km) al nord de *Saetabis*. La seua localització no és segura i varia en funció del traçat que es done a la via al seu pas pel riu Xúquer, d'on degué prendre el nom. El jaciment millor posicionat és l'Alteret de la Vintivuitena (Albalat de la Ribera), situat a la vora de la població i a penes conegut. Al sud de *Saetabis*, els itineraris esmenten una posta anomenada *Statuas* que estava situada a XVI *mp* (23,6 km) d'aqueta ciutat i tampoc compta amb una localització segura: devia trobar-se al sud de Moixent, potser a l'assentament de Boquella (Moixent). Per la reduïda distància que la separa de la *mansio Turres*, IX *mp* (13,3 km), devia tractar-se d'una *mutatio*. *Turres* estava situada a XXV *mp* (36,9 km) al sud de *Saetabis*, i hi una pràctica unanimitat entre els estudiosos a situar-la a la població de la Font de la Figuera, on s'han trobat restes arqueològiques de l'època (López Serrano *et al.*, 2013). A només III *mp* (4,4 km) de *Turres* es trobava *Aras*, que devia ser un establiment privat possiblement situat a prop de l'encreuament de la Via Augusta amb l'anomenat Camí d'Anníbal, tal vegada a la partida del Pla del Moro (la Font de la Figuera), a tocar del límit amb el terme municipal del Caudete (Albacete), on s'han trobat restes romanes (Sánchez Priego, Bravo i De Madaria, 2015).

El traçat per les valls del Vinalopó és problemàtic per l'excessiva distància que en donen els itineraris: en el trajecte entre *Turres* i *Ilici* repeteixen per tres vegades la distància de XXIV *mp*, o siga LXXII *mp* en total (106,4 km), per a un trajecte que no supera els 75 km. La primera posta esmentada és *Ello*, situada a XXIV *mp* (35,4 km) de *Turres*, que tradicionalment s'ha situat a Elda; això no obstant, la distància obliga a situar-la més cap al nord, al terme municipal de Sax, sense que tinga una localització segura. A la mateixa distància, tant d'*Ello* com d'*Ilici*, que possiblement no es correspon amb la real, se situa *Aspis*, que possiblement era una *mutatio*. Tradicionalment s'ha localitzat al Castell del Riu (Asp), però sembla una localització més adequada al terme municipal de Monfort del Cid. Finalment, a XXVII *mp* (39,9 km) d'*Ilici* i a XXV (36,9 km) de *Carthago Nova* es trobava *Thiar*, la darrera posta del tram valencià de la via, que alguns autors situen a la Devesa de Campoamor, on es troben restes romanes, tot i que no pot considerar-se una localització segura.

2.2.1. Una posta rural: l'Hostalot (Vilanova d'Alcolea, la Plana Alta)

Es tracta d'un assentament situat al marge sud del Barranc de la Carrasqueta, en una zona deprimida i plana situada a 266 m d'altitud que històricament ha estat exposada a grans revingudes d'aigua. Rep el topònim de l'antic hostal que s'esmenta en 1586, situat a l'encreuament del Camí Real amb el que pujava fins a Vilanova d'Alcolea. Es va donar a conèixer en 1923 i des del primer moment es va identificar amb la posta *Ildum*, el que s'ha acceptat de manera pràcticament unànime pels investigadors. Està dividit per la carretera i el mateix barranc en tres sectors. Al seu costat est, entre l'esmentat barranc i la carretera CV-145 d'accés a Vilanova d'Alcolea, es troben els sectors I i II, que constitueixen la part més extensa i coneguda del jaciment, on s'han trobat les ruïnes de l'antic hostal que aprofitava les restes romanes, sobre les quals es va construir una caseta amb una terrassa i una bassa en els anys 60. Ací es van fer tres campanyes d'excavacions en els anys 1986, 1987 i 1992 i treballs de neteja i protecció en 2018.

En el sector I, situat al SE, es troba el que s'ha anomenat el complex arquitectònic de l'*horreum* per la funció de magatzem que se li ha atribuït. Està orientat NO-SE, té unes dimensions de 23,60 x 19,50 m, una superfície construïda de 374 m², murs d'*opus caementicium* i està dividit en diverses estances amb paviments de terra. Consta de dos edificis adjacents i d'un pati per on es devia accedir al conjunt. El primer es troba en el costat NO, es de planta rectangular, amb 10,40 x 7,30 m, i els seus murs s'alcen encara fins a 2,20 m d'altura. Els murs majors d'aquesta peça tenen fins a 1,46 m de grossària i el que dona a l'exterior està reforçat amb dos contrafrots. Aquests dos elements permeten deduir que devia tractar-se d'un edifici de certa altura, possiblement un *granarium*. Al SE d'aquesta peça s'obre un pati que compta amb un rafal. Al sud del possible graner i al costat oest del pati es troba un altre edifici de planta rectangular parcialment adossat al primer, de 17,30 x 12,20 m, amb murs de dels 65-70 cm de grossària i una porta d'1,20 m de llum que comunicava amb aquell; està dividit en dues parts de paregudes dimensions, el terç meridional de les quals el formaven sengles habitacions independents; la del costat est compta amb una escala exterior per accedir a una primera planta. En les excavacions es van trobar nombroses clavilles ceràmiques (*clavi coctile*) que indiquen l'existència d'uns banys (*balnea*) en una part indeterminada de la *mansio*.

Figura 8. Ruïnes de la *mansio Ildum* (l'Hostalot, Vilanova d'Alcolea) després dels treballs de 2018 (Fotografia: P. García Borja).

Figura 9. Dibuix amb la restitució del complex arquitectònic de l'*horreum* a la posta *Ildum* (l'Hostalot, Vilanova d'Alcolea) (Dibuix: E. Díes).

Cap al NO i fins a la carretera CV-10 es troba el segon complex arquitectònic parcialment descobert en la campanya de 1992, quan es van excavar 590 m² i es va trobar l'esmentat miliari dedicat a l'emperador Caracalla. La seua orientació és diferent a la de l'anterior edifici. A l'extrem pròxim al barranc es veu un mur d'*opus caementicium*, possiblement de protecció i tancament, i pròximes a ell es veien dues bases de columna pertanyents a un pòrtic. La part excavada estava subdividida en habitacions i en part arrassada. La funció d'aquest sector no és segura, però possiblement es tracta de la zona residencial, de la part de la *mansio* destinada a *hospitium*. El jaciment s'estén també al costat oest de la carretera, en el sector III, una zona molt degradada pel conreu d'on hi ha notícia de l'existència de bases de columna que devien pertànyer a un pati porticat. Finalment, al nord del barranc, en la zona del Puntarró, es troba el sector IV, on es van trobar els fonaments d'una construcció amb una cripta sepulcral que indica la presència d'un monument funerari, que per les restes trobades podria datar-se en el segle II dC.

L'ocupació del jaciment pot datar-se pels materials arqueològics trobats, especialment les ceràmiques i les monedes, entre el regnat d'August i principis del segle V. Aquesta cronologia s'adequa amb el període d'utilització d'una *mansio*. D'altra banda, la singularitat del gran edifici que podria servir de graner i magatzem, la solidesa dels murs construïts amb *opus caementicium* i la distribució funcional dels diferents sectors del jaciment que es correspon amb dues de les funcions pròpies d'una *mansio*, les d'hostal i magatzem, són arguments a favor de la seua identificació amb una posta. De tot això podem deduir que el jaciment de l'Hostalot deu correspondre amb prou seguretat amb la *mansio Ildum* de la via Augusta, una de les millor conservades i la més coneguda de les existents al País Valencià.

2.3 Els mil·liaris

Els mil·liaris eren columnes de pedra d'una sola peça que s'erigien en les vies de major importància a una distància de mil passos (*millia passuum*). El material emprat per a la talla d'aquests monuments era el propi de cada zona: en terres valencianes les pedres utilitzades són la calcària i el gres. L'alçària era variable, normalment entre 2 i 3 m, amb un diàmetre d'entre 50 i 80 cm, i tenien una base quadrada o rectangular que en permetia l'assentament. En la seua superfície arrodonida s'inscrivien textos en què, a més del nom de la via i la distància que els separava del lloc on començava la numeració (*caput viae*), hi figurava el nom del promotor –normalment l'emperador– amb la seua filiació, sobrenoms, títols i magistratures, que en conjunt fan possible conèixer amb exactitud l'any en què es van erigir. Per aquesta raó són de gran utilitat per a la recerca perquè permeten datar les obres de construcció o reparació dels camins.

En el tram de la via que passa per terres valencianes es coneixen fins ara un mínim de 24 mil·liaris que poden identificar-se amb seguretat. La seua distribució geogràfica és molt desigual, ja que a les comarques septentrionals del Baix Maestrat, la Plana Alta i la Plana Baixa, entre les poblacions de Traiguera i Xilxes, en un tram d'uns 100 km es concentren 19 d'aquests monuments. La resta es distribueix d'una manera més dispersa: un a l'Horta, un al Vinalopó Mitjà i tres al Baix Segura.

La major part d'aquests monuments, alguns avui desapareguts, s'han trobat escapçats, molt incomplets o sense inscripció. Només dotze conserven la inscripció més o menys completa i proporcionen informació d'interés sobre la història de la via. La seua distribució cronològica és també molt desigual: només tres daten amb prou seguretat dels segles I-II dC, mentre que almenys vuit poden datar-se en els segles III-IV. D'aquests onze, alguns poden atribuir-se a algun emperador concret, en alguns casos fins i tot amb una data absoluta d'erecció. Els emperadors identificats amb seguretat en les dedicatòries són els següents: Adrià (117-138), Caracalla (213-214), Deci (250), Trebonià Gal (252), Galeri (293-311) i Maximí (235-238).

Emperador – datació	Lloc – població
Desconegut	Museu Parroquial (Traiguera)
Caracalla (213-214)	Ajuntament (Vilanova d'Alcolea)
Desconegut	Museu Etnològic (la Vall d'Alba)
Desconegut	<i>In situ</i> , partida dels Bufadors (la Pobla Tornesa)
Desconegut	<i>In situ</i> , el Camí dels Romans (la Pobla Tornesa)
Desconegut	<i>In situ</i> , el Camí dels Romans (la Pobla Tornesa)
Desconegut	Casa de la Cultura (la Pobla Tornesa)
Deci (250)	Museu d'Etnologia (Borriol)
Desconegut	Museu de Belles Arts (Castelló de la Plana)
Desconegut	Museu Arqueològic i Etnològic (Petrer)
Desconegut	Museu Arqueològic i Etnològic (Pilar de la Foradada)
Desconegut	Museu Arqueològic i Etnològic (Pilar de la Foradada)

Taula 3. Els mil·liaris de la Via Augusta d'identificació segura que es conserven ordenats geogràficament, amb els emperadors a què estaven dedicats i el lloc on es troben, en l'actualitat.

Aquests monuments tant estretament relacionats amb la via i que són les millors proves del seu pas, es conserven en alguns casos *in situ*, a la vora del mateix camí, i en altres es poden veure en museus o edificis públics situats a poblacions pròximes. Els primers són un indubtable atractiu i un estímul per a l'usuari del camí, vianant o ciclista, i els segons poden ser una raó més per a visitar aquestes poblacions. En farem un breu repàs, seguint l'ordre geogràfic anteriorment establert, de nord a sud. En primer lloc, a Traiguera es conserva al Museu Parroquial l'anomenat mil·liari de la Creueta, que està escapat i no conservat la inscripció romana, però sí altres dos textos moderns de caràcter també viari. A poca distància, la Jana conserva clavat en terra a la plaça Major, al costat de l'església, un molló que també s'ha considerat un mil·liari i conserva part d'una inscripció possiblement moderna i mig esborrada.

El millor exemple de mil·liari conservat al País Valencià pot contemplar-se a l'ajuntament de Vilanova d'Alcolea. Fou trobat al jaciment de l'Hostalot, on se situa la *mansio Ildum*, i no únicament està sencer, sinó que conserva prou completa la inscripció amb la dedicatòria a l'emperador Caracalla que proporciona una datació en els anys 213-214. Al Museu Etnològic de la Vall d'Alba es troba un fragment de base i el començament de la columna procedent del Mas de l'Arc. Cap al sud, a la vora de

Figura 10. Miliari de l'Hostalot (Vilanova d'Alcolea, la Plana Alta) dedicat a l'emperador Caracalla (213-214 dC), conservat al vestíbul de l'ajuntament de la població (Fotografia: F. Arasa).

la via es conserven una base amb el principi del fust a la partida dels Bufadors (la Pobla Tornesa); un miliari complet però sense inscripció conegut com el Piló dels Aiguamolls, a la vora del qual hi ha altres dues bases més; un altre miliari escapçat a prop del poble i un altre conservat a la Casa de la Cultura de la Pobla Tornesa on es pot llegir part del topònim de la via. Al Museu d'Etnologia de Borriol es conserva la meitat superior d'un fust amb la inscripció molt completa que està dedicat a l'emperador Deci l'any 250, amb el topònim de la via, i al Museu de Belles Arts de Castelló es troba un fragment localitzat en un marge del Camí de la Cova del Colom que només conserva algunes lletres.

Al Museu Arqueològic i Etnològic municipal de Petrer es conserva part d'una base amb el principi del fust que es va trobar a la partida de Salinetes. Finalment, al Museu Arqueològic i Etnològic municipal del Pilar de la Foradada se'n conserven dos fragments trobats en aquest terme municipal, un de fust procedent de la Cartoixa de Sant Ginés, situada al marge meridional de la rambla homònima o Río Nacimiento, que es data entre el segle III avançat i el IV, i que s'atribueix amb dubtes a l'emperador Tàcit (275-276); i l'altre de base amb el principi del fust, que es va trobar a la vora sud del Río Seco.

2.4. Els monuments i els assentaments rurals pròxims

En el seu traçat per terres valencianes la via exercí un paper de fixació del poblament rural, de manera que a la seua vora no sols trobem les postes del servei públic de transport de l'administració imperial, sinó també altres assentaments de diferents categories que hi estaven situats perquè tenien alguna relació amb ella. Normalment es tractava d'establiments de caràcter privat que oferien serveis d'hostaleria als viatgers, tant de manutenció com de sojorn, que eren coneguts per les fonts antigues amb diversos noms com *deversorium*, *hospitium*, *caupona*, *taberna*, *cenatio*, *thermopolium*, etc. Ja hem parlat de les dificultats que per a l'arqueologia suposa la seua diferenciació quan es troben situats a la vora de la via.

De la mateixa manera que succeeix amb el cas de les *mansiones*, també alguns llocs on s'han trobat restes arqueològiques pertanyents a assentaments rurals de diferents categories que estan situats en el mateix traçat de la via o a prop han continuat ocupats fins a l'actualitat. Per aquesta raó poden integrar-se en l'itinerari

cultural de la via, afegint el seu passat romà –o fins i tot preromà en alguns casos– als atractius patrimonials que puguen tindre. Els assentaments rurals que s’han excavat en part i que poden visitar-se són escassos en el traçat de la via per terres valencianes. Més encara ho són els monuments conservats *in situ*, que també estaven relacionats amb alguns d’aquests assentaments rurals.

Tipus de bé	Localització	Població - comarca
Mil·liari	Museu Parroquial	Traiguera (el Baix Maestrat)
Mansio d'Ildum – mil·liari	L'Hostalot - ajuntament	Vilanova d'Alcolea (la Plana Alta)
Tram de via restaurat	In situ	Bell-lloc (la Plana Alta)
Arc de Cabanes	In situ	Cabanes (la Plana Alta)
Mil·liaris	In situ-Casa de la Cultura	La Pobra Tornesa (la Plana Alta)
Mil·liari	Museu d'Etnologia	Borriol (la Plana Alta)
Vil·la romana – mil·liari	In situ – Museu de Belles Arts	Castelló de la Plana (la Plana Alta)
Vil·la romana	In situ	Nules (la Plana Alta)
Mil·liari	Museu d'Arqueologia i Etnologia	Petrer (el Vinalopó Mitjà)
Mil·liaris	Museu d'Arqueologia i Etnologia	Pilar de la Foradada (el Vinalopó Mitjà)

Taula 4. Principals tipus de béns arqueològics visitables en l'àmbit rural relacionats o pròxims a la Via Augusta.

Si fem un repàs en sentit geogràfic, de nord a sud, a la comarca del Baix Maestrat, només a 5 km al sud de la primera *mansio* localitzada en terres valencianes, *Intibili*, que tots els estudiosos situen al nucli històric de la població de Traiguera, es troba la Jana, com l'anterior situada en una lloma, on algunes obres han descobert restes romanes al voltant de l'església. No lluny d'aquesta i un poc apartada a l'oest de la via es troba Sant Mateu, població amb un ric patrimoni arquitectònic que també té un origen romà. Ja a la comarca de la Plana Alta, al sud de les restes arqueològiques que s'atribueixen a la *mansio* d'*Ildum* (l'Hostalot, Vilanova d'Alcolea), al bell mig del pla al qual dona nom, es troba l'Arc de Cabanes, l'únic monument d'aquest tipus conservat en terres valencianes. A poca distància en direcció est es troba la població de Cabanes, que als seus monuments afegeix l'interés de conservar diversos carreus i parts de cornisa de l'arc emprats com a material constructiu en una torre de la muralla.

2.4.1. L'Arc de Cabanes (la Plana Alta)

El primer autor que l'esmenta és el cronista P. A. Beuter en 1538, que en reproduïx un dibuix on apareix molt estilitzat però encara amb el seu cos superior, actualment desaparegut. Al final del segle XVIII, A. Valcárcel el representa en el seu estat actual –com també A. J. Cavanilles– i assenyala que l'entaulament s'havia desmuntat, i que en un pou pròxim hi havia alguns elements arquitectònics que li podien pertànyer. En 1955, G. Andreu afegeix a aquests elements altres existents en una casa del poble, un antiga torre de la muralla. Amb posterioritat va ser estudiat per L. Abad i F. Arasa amb la col·laboració de l'arquitecte I. Gil-Masarell. Aquest monument, únic en el seu gènere en terres valencianes, es troba protegit des de l'any 1931.

La part conservada del monument correspon als dos pilars i a l'arc d'una sola obertura. Els carreus estan llaurats en pedra calcària gris-blavenca del terreny, amb parament de llarg i través, i travats amb morter. La seua alçària és de 582 cm i, a nivell de les impostes, la planta del monument dibuixa un rectangle de 693 x 136,5 cm. L'estructura dels pilars és senzilla i consta del sòcol i del pilar pròpiament dit, que està delimitat en els extrems inferior i superior per dues motlures prou semblants que decoren, respectivament, bases i impostes. Les bases presenten una motlura de taló invers i les impostes estan tallades en un sol carreu i presenten una gola dreta que s'estén de manera contínua al voltant de tota la peça. Sobre la línia d'imposta s'alça l'arc, amb una llum de 402 cm i una fletxa de 192,6 cm. La seua alçària fins al punt més alt de l'extradós és de 255,2 cm. Les dovelles, en número de catorze, estan disposades de manera radial i mostren la forma de falca característica. Set de les dovelles centrals presenten una mossà a l'extradós, mentre que altres tres estaven desencaixades, possiblement per un defecte de construcció.

Al Pou de la Roca, situat a 0,2 km de l'arc en direcció a la població, es troben tres carreus pertanyents probablement al seu entaulament que foren parcialment buidats per a ser utilitzats com abeuradors. Dos d'ells estan decorats amb una motlura molt semblant a la de les impostes. També en una casa del carrer Nou de la població, alçada sobre una antiga torre de la muralla, es conserven diversos carreus, alguns procedents de l'entaulament. Dels set elements motlurats que hi arrebegava G. Andreu en 1955, actualment només en resulten visibles quatre que presenten una motlura semblant a la dels existents al Pou de la Roca. Tots aquests elements es troben abandonats.

Figura 11. L'Arc de Cabanes, vista frontal (Fotografia: F. Arasa).

De l'anàlisi de la part conservada del monument i dels elements desplaçats, les característiques dels quals permeten adscriure'ls al monument, se'n pot deduir que en la seua part superior hi havia un segon cos coronat per una motlura semblant a la de les impostes, sense que hi haja constància de l'existència d'altres elements ornamentals. Encara que la restitució exacta del monument és pràcticament impossible amb les dades de què disposem, s'hi han efectuat algunes propostes. La primera va ser de G. Andreu, que en proposava una reconstrucció prou versemblant en què la part conservada del monument es completava amb una petita motlura i un àtic coronat per una cornisa amb perfil semblant al de les impostes. Posteriorment, L. Abad i F. Arasa en van proposar una restitució basada en un mòdul corresponent a l'amplària dels pilars, de manera que 6 d'ells donarien al monument una altura total de 788 cm. L'entaulament comptaria així amb una motlura a mode d'arquitrav que delimitaria el fris on devia figurar la inscripció i aniria coronat per una cornisa també motlurada.

A pesar que l'origen d'aquest tipus de monuments té un clar sentit triomfal, relacionat amb les victòries militars de generals i emperadors, amb el temps molts particulars van erigir arcs per a commemorar l'exercici d'un càrrec, contribuir a l'embelliment d'una ciutat o recordar algun familiar difunt. En aquest darrer cas es tracta d'arcs que tenen un marcat caràcter funerari, tot i que quasi mai constitueixen veritables tombes. Són més bé monuments honorífics, erigits en llocs públics, a fora de les necròpolis, en memòria d'una persona o d'una família destacada. D'aquesta manera, l'Arc de Cabanes, més que commemoratiu d'alguna gran batalla com pensaven els nostres vells cronistes, o una fita territorial d'alguna ciutat pròxima, com cregueren investigadors moderns, sembla que degué ser un modest arc privat de caràcter honorífic-funerari potser erigit en memòria d'un propietari de l'assentament que hi havia a la seua vora. En una inscripció malauradament perduda, que devia ocupar la part central del fris, figuraria el nom del personatge honorat i tal vegada el dels dedicants i els motius de la seua erecció.

Le dues característiques més destacables de l'Arc de Cabanes són l'existència de motlures contínues, tant en la base com en la imposta, i el fet que per damunt del sòcol es trobe una motlura entrant. Aquest és un tret propi dels arcs senzills que no compten amb decoració aplicada. Les motlures contínues poden interpretar-se com un recurs decoratiu per a cobrir la nuesa de les parets de l'arc. L'estudi dels seus escassos elements decoratius i de les peculiars solucions arquitectòniques emprades permet aproximar una datació d'aquest monument en el segle II dC.

Figura 12. L'Arc de Cabanes, vista lateral (Fotografia: F. Arasa).

2.4.2. La vil·la de Vinamargo (Castelló de la Plana, la Plana Alta)

En el curs de les prospeccions prèvies a la construcció del nou llit del Barranc de Fraga, l'any 2007 es va localitzar una concentració de ceràmica romana als dos costats del Camí de Vinamargo, a 4 km a l'est de la Via Augusta. Posteriorment, durant la realització d'aquesta obra pública, es van excavar les restes de la vil·la entre els anys 2009 i 2012. Les restes ceràmiques de cronologia similar trobades al costat nord d'aquest camí i en els horts situats al sud de la zona excavada, indiquen que possiblement les construccions devien continuar en aquestes direccions.

La part excavada –que ha estat restaurada i preparada per a la visita– té una superfície de 2750 m² i ocupa una parcel·la rectangular orientada NO-SE i situada a la vora sud del Camí de Vinamargo, per on discorre el llit artificial del barranc. La part excavada de la vil·la està dividida en dues zones per un carrer que se situa al costat est del conjunt, de manera que la major part de l'àrea construïda resta al costat oest. Aquest vial té una orientació NE-SO, és prou ample i conserva bases de columna al costat oest per on estava porticat. Una claveguera el recorre aproximadament pel seu centre. Al costat est es van descobrir algunes habitacions prou arrasades de funció desconeguda, de les quals arranca una altra canalització en direcció a la del carrer. En aquesta zona s'han pogut establir almenys dues fases constructives que daten dels segles II-III dC. La interpretació que se'n fa és que poden pertànyer a la *pars fructuaria* de la vil·la, la dedicada als treballs d'emmagatzemament i transformació dels productes agrícoles i als corrals. També hi devia haver una zona de caràcter artesanal, ja que s'ha trobat un forn ceràmic.

Al costat oest d'aquest vial s'estén la zona edificada més extensa de la vil·la, que es compon de quatre complexos arquitectònics. La superposició de murs que corresponen a diferents fases de la llarga vida de la vil·la, així com el seu precari estat de conservació, no en faciliten la comprensió de les diferents parts. El primer conjunt queda darrere del mur de façana del carrer, amb el qual no encaixa perquè possiblement hi ha almenys dues fases constructives. Podria tractar-se d'un pati al voltant del qual es distribueixen diverses habitacions. A l'angle NE hi ha una gran sala rectangular que conserva part d'un paviment de morter. A la banda oest, en el que sembla un pati, es veu una xicoteta bassa, per la qual cosa podria tractar-se d'un sistema per a arregar l'aigua dels teulats (*impluvium*). Cap al sud es veu, endin-

Figura 13. Fotografia de satèl·lit de la vil·la romana de Vinamargo (Castelló de la Plana) després de la restauració (Google Earth) 2018.

Figura 14. Hipocaust de les termes de la vil·la romana de Vinamargo (Fotografia: J. Alfonso i A. Miguélez).

sant-se en la parcel·la veïna, el que sembla una altra bassa de grans dimensions que podria ser el *lacus* d'un altre pati, potser un peristil, però el fet que només s'haja pogut excavar parcialment no permet confirmar-ho. La seua presència indica possiblement que cap al sud s'estenia la *pars urbana* o residència dels propietaris, que solia estar millor construïda i presentar un millor acabat.

En aquesta part es veuen clarament dues fases constructives, la segona de les quals ha desdibuixat la planta de la primera i no en facilita la interpretació. Sembla tractar-se d'un edifici de planta aproximadament quadrada amb una sèrie de dependències situades al voltant d'un espai central. Aquesta planta s'assembla a la d'una zona residencial organitzada al voltant d'un atri o petit pati. Podria tractar-se, doncs, d'un espai de circulació pertanyent a la primera fase constructiva, que quedaria amortitzat amb una redistribució de la zona en una segona fase, potser lligada a la seua ampliació cap al nord amb la construcció d'un peristil al qual podria pertànyer la bassa de majors dimensions documentada parcialment al sud. El fet que la planta de la vil·la només es conega de manera parcial impedeix de moment reconèixer amb seguretat les funcions de les diferents estances excavades.

Una sèrie de quatre estances rectangulars orientades NE-SO, per davall de les quals discorre una canalització, ve a separar el primer conjunt del següent. Aquest s'articula al voltant d'un pati obert pel costat nord i porticat per l'oest. Les tres estances que hi ha en el costat sud, i que continuen en la parcel·la veïna, corresponen a uns banys (*balneum*) de les quals s'identifiquen dos forns i una habitació calefactada en què es veuen algunes de les *pilae* de rajoles que sostenien el paviment (*hypocaustum*), que pot ser el *tepidarium* (aigua tèbia) o el *caldarium* (aigua calenta). Una altra habitació amb accés directe des del pati s'interpreta com el *frigidarium* (aigua freda). En aquesta zona s'han trobat nombroses rajoles romboidals d'algun paviment d'*opus reticulatum* i un amuntegament de tesselles de diversos colors que assenyalen la presència d'almenys un mosaic d'*opus tessellatum*. Possiblement ens trobem amb una part del *balneum* de la part residencial i la corresponent zona de serveis, que s'estendria cap al sud. Les instal·lacions temals s'han pogut datar en el segle IV i corresponen a una fase tardana de l'evolució de la vil·la. Tanmateix, els investigadors creuen que el forn del costat oest podria ser de ceràmica i servir per a la fabricació dels productes que necessitava la mateixa vil·la.

Pel centre del costat oest i a través del pòrtic sobre una porta de doble fulla de la qual es conserven les queixaleres; per l'altre costat, als angles es conserven les

pedres cantoneres que servien de protecció als carros. Aquest conjunt té una planta rectangular i s'articula al voltant d'un gran pati que també està travessat per una canalització. Els quatre costats estan ocupats per habitacions de reduïdes dimensions, excepte dues del costat sud que són un poc més grans, que els investigadors identifiquen com magatzems. Aquest tipus d'edificis també és característic de la *pars rustica* de les vil·les, on vivien els treballadors o els esclaus. Al costat oest del pati hi ha una bassa, i en l'estança immediata es veu el massís d'una escala i part d'un paviment de rajoles. Aquest conjunt presenta dues fases, ja que inicialment era un pati tancat per una tàpia al qual s'accedia per l'est; en una segona fase s'amplia cap a l'oest i es construeixen les habitacions interiors.

Finalment, a l'oest es troba un altre edifici de planta irregular que no és accessible des del conjunt situat a l'est i té un total de sis estances, de les quals una situada en el costat sud presenta un xicotet absis. No ha pogut precisar-se la data de construcció d'aquest edifici, que és el darrer que s'afegeix pel costat oest a la part de la vil·la que s'ha pogut excavar.

2.4.3. La vil·la de Benicató (Nules, la Plana Baixa)

Les troballes arqueològiques a la partida de Benicató es coneixen des de 1888. Un article anònim descriu les troballes en un pujol que havia començat a rebaixar-se per al seu aprofitament agrícola. Llavors es va trobar abundant ceràmica, elements arquitectònics decorats i nou enterraments. L'any 1955 es van reprendre els treballs d'anivellament de la part que restava del pujol. La troballa de parets i fragments de mosaic va fer que intervingueren les autoritats. Aleshores, la Diputació Provincial de Castelló va adquirir una part dels terrenys en què s'assentava la vil·la, una parcel·la de 2.643 m² que més endavant va ser cedida a l'ajuntament de Nules. En 1956 es van realitzar les primeres excavacions dirigides per E. Codina i J. P. Porcar, que foren donades a conèixer per F. Esteve. Aquestes van continuar en els anys 1973- 74 de la mà de F. Gusi i C. Olaria.

La part excavada de la vil·la s'estructura al voltant d'un pati central (*peristylum*) de 22 x 24 m (528 m²), amb una piscina circular (*lacus*) de 8 m de diàmetre al seu centre. De la columnata s'hi van trobar 9 bases, la major part de les quals han

Figura 15. Vista zenital de la part excavada de la vil·la romana de Benicató (Nules) (fotografia: AD&D 4D).

Figura 16. Hipocaust de les termes de la vil·la romana de Benicató (Nules) (fotografia: SIAP).

desaparegut. Del corredor existent al voltant del pati, de 3,6 m d'amplària, només s'han excavat els tres costats que queden dins de la parcel·la. Al seu voltant s'han excavat 17 estances de planta rectangular o quadrada, en la seua majoria de reduïdes dimensions i amb paviments de terra. El parament dels murs és en general rústic, amb còdols de dimensions irregulars trabats amb morter i fang.

Pel que fa a la distribució funcional, les ales NE i SE del peristil corresponen a la zona residencial (*pars urbana*), mentre que la NO estava dedicada a les activitats de transformació de productes agrícoles (*pars fructuaria*). Al costat NE del peristil, en el tram immediat a l'angle est, hi ha un petit conjunt termal (*balneum*) del qual es reconeixia l'*hypocaustum* que conservava encara els arquets de *lateres* i un paviment d'*opus signinum*, mentre que les habitacions superiors, ja desaparegudes, estaven decorades amb pintura mural en roig i blau i aplacats de marbre (*crustae*). Dues habitacions estaven decorades amb sengles paviments mosaics (*opus tessellatum*) bicroms que representaven motius geomètrics i florals. L'any 1987 es van trobar en la zona oest algunes tessel·les de pasta vítria de color blau, indicatiu de l'existència d'un tercer mosaic que tindria almenys un *emblema* policrom.

Entre els materials arqueològics hi havia abundants fragments ceràmics de vaixel·la fina, de cuina i àmfores, bronze, os, vidre i marbre, ferramentes agrícoles de ferro, inscripcions i un conjunt de monedes que comprenen des del període republicà fins al final de les emissions romanes. Aquests materials permeten determinar les diferents fases d'ocupació de la vil·la, que sembla iniciar-se al començament de l'Imperi i guanyar en importància en la segona meitat del segle I dC. La major part de les troballes, però, poden datar-se entre els segles II i IV, quan sembla abastar el seu màxim apogeu. Finalment, algunes formes ceràmiques tardanes i motius decoratius de simbologia cristiana permeten prolongar-ne l'ocupació fins al segle VI dC.

2.5. Les ciutats

Si en el terç septentrional del seu recorregut per terres valencianes el poblament romà existent en les comarques costaneres és de caràcter rural, sense que hi haja cap altre nucli urbà entre *Dertosa* (Tortosa) i *Saguntum* que la petita ciutat de *Lesera* (Forcall) situada a la comarca muntanyenca dels Ports i a la vora del límit amb Aragó, en les comarques centrals trobem una important concentració de ciutats, tres d'elles molt pròximes (*Saguntum*, *Edeta* i *Valentia*) que constitueixen la major concentració urbana de l'època al País Valencià, i una altra situada en una comarca del interior, *Saetabis* (Xàtiva). Excepte la segona, que resta un poc apartada cap a l'interior, les altres tres estan situades en el traçat de la via i en són destacades fites.

Ciutat	Recursos patrimonials de caràcter arqueològic d'època romana
Saguntum	Castell medieval amb les restes del fòrum, cisternes i diverses construccions
	Col·lecció epigràfica
	Teatre
	Museu Arqueològic
	Mur del 'Temple de Diana'
	Porta del Circ
	Museu de la Via del Pòrtic
	Domus dels Peixos
Valentia	Carrer enllosat de l'avinguda del País Valencià
	Museu de l'Almoina
	Cripta de la Presó de Sant Vicent
	Museu Històric de la Ciutat
	Museu de Prehistòria
Saetabis Augustanorum	Museu Arqueològic
	Església de Sant Feliu
	Castell
Colonia Iulia Ilici Augusta	Jaciment visitable de l'Alcúdia: Centre d'Acol·lida, domus, termes, basilica paleocristiana i muralla.
	Museu Arqueològic de l'Acúdia
	Museu Arqueològic i Històric d'Elx

Taula 5. Principals recursos patrimonials de caràcter arqueològic d'època romana de les quatre ciutats valencianes per les quals passa la Via Augusta.

En les comarques meridionals el nombre de ciutats és semblant, quatre, totes situades en la franja litoral, però repartides al llarg de la costa: *Dianium* (Dénia), la Vila Joiosa (*Allon* ?), *Lucentum* (el Tossal de Manises, Alacant) i *Ilici*, de les quals només la darrera està situada en el traçat de la via. Així doncs, quatre d'aquestes ciutats formen part del Patrimoni Arqueològic d'època romana que enriqueix aquest itinerari. A continuació exposarem un breu resum dels aspectes més destacats de cadascuna.

2.5.1. *Saguntum*

Les investigacions a la ciutat antiga s'han centrat en els més importants conjunts monumentals (fòrum, teatre i circ) i el port del Grau Vell. Només en els darrers anys s'han realitzat algunes intervencions a la ciutat baixa que comprenen àrees amb funcions diverses, com les del carrer València i el solar de l'antiga plaça de la Moreria. La ciutat ibèrica, emplaçada al Tossal del Castell, va encunyar moneda des del segle III aC amb el topònim *Arse* i posteriorment va introduir el de *Saguntum* en emissions bilingües al començament del segle I aC. Segons Ciceró, l'any 56 aC era una ciutat federada; poc després va passar a ser una colònia, segons demostren algunes encunyacions, i amb August va arribar a ser un municipi de ciutadans romans.

La ciutat compta amb diversos conjunts monumentals que proven la seua importància. La població va ser reconstruïda pels romans després de la segona Guerra Púnica i dotada d'un recinte defensiu més ampli que comprenia l'extrem oriental del tossal, no ocupat anteriorment, del qual es conserven alguns vestigis com una torre que data del començament del segle II aC. En aquesta època degué construir-se un primer fòrum situat al costat est del Tossal del Castell, a la plaça d'Armes. En queda un temple tetràstil de *cella* tripartida i ordre toscà del qual es conserva el podi, per al qual s'ha proposat un advocació a Hèrcules. Una sèrie de fragments de relleus i escultures representen diversos personatges que formaven part d'una composició narrativa de temàtica i caràcter indeterminats; els relleus poden pertànyer al frontó d'un temple i a un altar que podia estar erigit davant. D'altra banda, un xicotet temple excavat al començament del segle XX i situat en l'àmbit del fòrum imperial va proporcionar 13 figuretes de bronze d'època tardorepublicana, entre les quals hi ha

Figura 17. Vista del Tossal del Castell i del teatre romà de la ciutat romana de *Saguntum* (fotografia de P. P. Ripollès).

Figura 18. Carrer enllosat i claveguera de la Via del Pòrtic de la ciutat romana de *Saguntum* (fotografia: Ajuntament de Sagunt).

representacions d'Hèrcules i Bacus, que mostren uns usos religiosos d'indubtable tradició itàlica.

El fòrum imperial data de la primera meitat del segle I dC. Una part indeterminada d'aquest conjunt fou construïda per donació testamentària d'un destacat membre de l'aristocràcia municipal, *Cn. Baebius Geminus*, segons les empremtes conservades d'una inscripció de bronze encastada en el paviment de la plaça on figura la dedicatòria del seu germà i hereu. Al seu voltant s'han identificat l'esmentat temple d'època republicana al costat nord, la cúria a l'extrem NE, una sèrie de *tabernae* al costat est, un pòrtic al sud construït sobre una gran cisterna i a l'oest la basílica en els dos terços meridionals i un pòrtic en el septentrional. Les cisternes són nombroses per tot el tossal, on se'n coneixen un total de 32, necessàries a la part alta de la ciutat per a garantir l'aprovisionament d'aigua. A la part baixa arribava un aqüeducte del qual hi ha vestigis a l'oest de la ciutat i que devia prendre l'aigua del riu Palància.

La ciutat imperial sembla desenvolupar-se pel vessant nord del tossal i el peu de muntanya fins a la vora del riu Palància. La trama urbanística de la ciutat a penes és coneguda, però l'orientació que es beslluma dels escassos vials trobats sembla articular-se amb la del parcel·lari i del que devia ser el seu eix, la Via Augusta. Al vessant nord, per davall del fòrum, es va bastir el teatre en època de Claudi, que fou reformat posteriorment a mitjan del segle III dC. La ciutat sembla comptar amb un recinte murat reforçat amb torres. Fora d'aquest, pròxim al riu es va construir el circ cap a la meitat del segle II dC, del qual avui només queda la porta meridional. Al llarg d'aquest segle la part baixa de la ciutat sembla presentar un gran dinamisme, amb una extensió creixent documentada cap al NE que s'estén sobre una zona de necròpolis al voltant de la via descoberta en les excavacions del solar de l'antiga plaça de la Moreria. En aquest sector l'ocupació perdura fins al final del segle IV o el començament del V, quan s'abandona.

A l'est de la ciutat, al costat de la Via Augusta existia una important necròpolis. En la zona nord es trobaven dos mausoleus, el més conegut dels quals és el de la Trinitat, ja desaparegut, i l'altre és el parcialment conservat al col·legi Romeu. Sagunt ha proporcionat un conjunt de més de 300 inscripcions, que constitueix el *corpus* epigràfic més important de les ciutats valencianes. Igualment, s'ha trobat un notable conjunt d'escultures, entre altres un possible retrat de Calígula, dos togats i un cap de Dionysos jove. També es conserva una destacada col·lecció de mosaics,

entre els quals hi ha alguns d'*opus sectile*. A la zona costanera pròxima es va desenvolupar un nucli portuari, el Grau Vell, en ús des de l'època ibèrica, que perdura almenys fins al segle V dC.

2.5.2. *Valentia*

Valentia és l'única colònia d'època republicana en terres valencianes. Segons la notícia de Titus Livi va ser fundada l'any 138 aC per a l'assentament dels veterans de la guerra contra els Lusitans, raó per la qual l'assignació de terres hagué de comportar una primera organització cadastral. Els estudis geomorfològics han permès determinar que la ciutat es va establir en una antiga illa fluvial del riu Túria. Fou una de les primeres ciutats romanes d'Hispania que va encunyar moneda. La delimitació del seu recinte permet atribuir-li una superfície d'unes 10 ha en aquest període. La seua xarxa urbana s'articula al voltant de dos eixos viaris que es reconeixen als carrers del Salvador i Cavallers. D'aquest primer període s'han trobat elements del recinte defensiu, algunes cases i part del centre monumental exhumat al solar de l'Almoïna, on s'han identificat una reduïda part del pòrtic, unes termes, un magatzem (*horreum*), un santuari possiblement dedicat a Esculapi i algunes *tabernae* que es localitzen en un costat del fòrum, situat a la plaça de la Mare de Déu. En el curs de la guerra civil va ser destruïda per les tropes de Pompeu l'any 75 aC, fets dels quals s'han trobat testimonis en les excavacions de l'Almoïna.

Després de dècades d'escassa activitat, possiblement en el regnat d'August es va produir un segon assentament de veterans, sense que això comportara necessàriament una refundació colonial o un canvi d'estatut, dels quals no hi ha testimonis. Amb aquest degué efectuar-se una reorganització territorial amb la corresponent reparcel·lació de la *pertica* de la colònia, de la qual ha quedat una inconfundible empremta en el paisatge de l'Horta. La revitalització urbana dels primers temps de l'Imperi es veu en el reblliment del pou que abastia les termes republicanes, de caràcter votiu i datat cap al canvi d'era, i en un altre del *decumanus maximus*, en aquest cas una possible ofrena ritual d'època de Tiberi. L'adscripció dels ciutadans de la colònia a la tribu Galèria –que en Hispania era la tribu de les comunitats urbanes privilegiades entre Cèsar i August– permet confirmar la intervenció de l'emperador en la ciutat. Aquest fet també és palès

Figura 19. Termes republicanes de *Valentia* a l'Almoina (fotografia: SIAM).

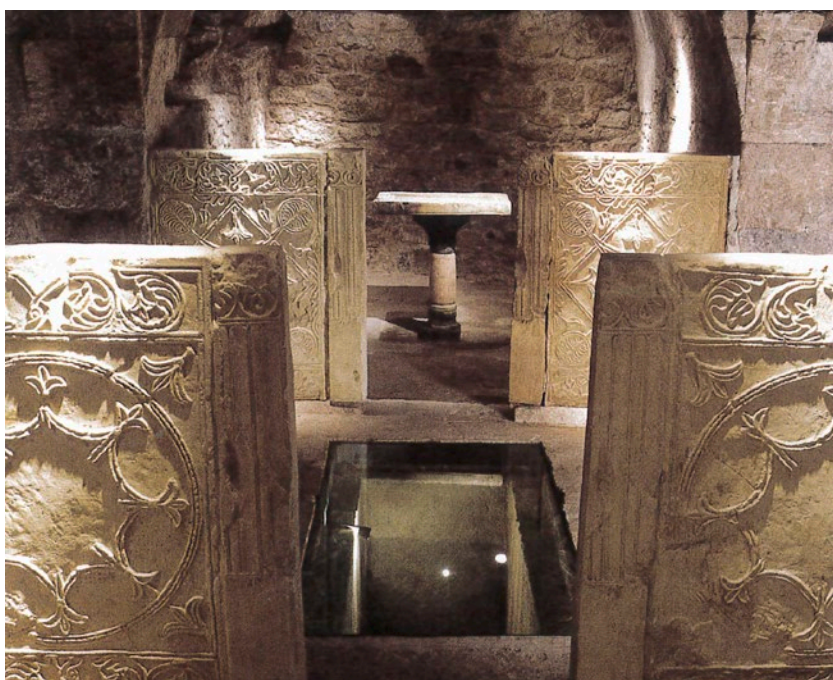

Figura 20. Interior del mausoleu d'època visigoda conegut com la "Presó de Sant Vicent" (Valencia) (fotografia: SIAM).

en l'estructura bipartida del senat local que figura en diverses dedicatòries oficials dels segles II-III dC, on amb els *veteres* o antics apareixen els *veterani* o veterans assentats en una segon moment. Ambdues comunitats conviuen al llarg de l'època imperial.

La ciutat abasta el seu màxim esplendor en el segle II dC, quan augmenta considerablement la seua superfície fins a les 16 ha. La monumentalització del centre cívic data del període flavi, època en què també es dona la proliferació dels textos epigràfics. Aquest fet dona a *Valentia* un perfil prou diferent del de la major part de les ciutats romanes del País Valencià, que reben un clar impuls edilici i manifesten un important desenvolupament epigràfic en el període juli-claudi. El fòrum imperial es coneix també a partir de l'excavació de l'Almoina, data de l'època flàvia i està situat en un lateral de l'eix longitudinal de la ciutat, el *kardo maximus*, i travessat d'est a oest pel *decumanus maximus*. D'aquest conjunt monumental – construït sobre el del període republicà, amb una continuïtat funcional que perdurà durant segles – s'ha trobat part del pòrtic est, un edifici que s'identifica amb la *curia*, una capella per al culte a l'emperador (*aedes augusti*), la possible seu d'una corporació (*collegium*) i un santuari possiblement dedicat a Esculapi.

D'altra banda, les dedicatòries a divinitats com Fortuna, Hèrcules, Isis, Bellona, Júpiter Òptim Màxim Ammon, Serapis i Venus, indiquen la presència de diferents llocs de culte tant en el centre de la ciutat com en el seu entorn. La ciutat ha proporcionat un important *corpus* epigràfic constituït per més de 130 inscripcions que data entre els segles I i VI dC. Un aqüeducte hi portava l'aigua per la part oest del recinte. En diferents excavacions s'han trobat diverses parts del circ, la construcció del qual es data cap a la meitat del segle II dC, que converteix *Valentia* en la segona de les ciutats romanes valencianes que disposava d'aquesta instal·lació lúdica després de *Saguntum*.

Amb la implantació del cristianisme com la religió oficial de l'Imperi, els temples dedicats al nou culte van seguir ocupant una posició destacada al centre de la ciutat. L'erectió d'una basílica i del palau episcopal de la seu valentina en una zona pròxima al fòrum porten a la implantació d'una àrea sepulcral al mateix solar de l'Almoina. D'ací procedeixen els fragments d'una inscripció edilícia en què es commemora la restauració del temple, possiblement en el tercer any del pontificat del bisbe Anesi, que data dels anys 646-652. Entre les inscripcions trobades destaquen els epitafis dels bisbes Tomàs, el primer conegut en la seu episcopal, que es data cap al final del segle V o començament del VI, i Justinià, que es data cap a l'any 550.

2.5.3. *Saetabis Augustanorum*

Xàtiva fou una important ciutat ibèrica que va encunyar moneda de plata des del final del segle III aC amb el topònim *Saiti*, i ja en el segle I aC amb emissions bilingües com *Saiti-Saitabi*. Les fonts antigues esmenten la seua artesanía de lli, una de les més destacades de l'Imperi. Els textos epigràfics la denominen *Saetabis Augustanorum*, i Plini qualifica els seus habitants d'*Augustani*; aquests estaven inscrits en la tribu *Galeria*, el que indica que la ciutat va rebre l'estatut municipal amb August.

L'*oppidum* ibèric estava situat al Castell, des d'on s'estenia pels vessants; les excavacions realitzades als peus del vessant meridional, en la zona de la Solana, han permès identificar-ne alguns vestigis. Després de la conquesta romana s'abandona la zona meridional i la ciutat comença a estendre's pel vessant nord, per la Costa del Castell, on s'han identificat alguns paviments d'*opus signinum* i diverses cisternes, fins als peus del tossal. Les darreres excavacions han permès concretar que comprendria la meitat oest del recinte medieval fins al carrer Argenteria i el camí de la Bola, amb un desenvolupament urbà que presenta un indubtable paral·lisme amb *Saguntum*. La ciutat va estar fortificada, segons sabem per alguns trams de la muralla trobats prop de les esglésies de Sant Josep i Sant Feliu.

Tot i que l'emplaçament del fòrum de la ciutat no és segur, possiblement estava situat a la Costera del Castell, en una zona limitada per aquest i les muralles de ponent i llevant i del Bellveret. És possible que –de nou com en el cas de *Saguntum*– fos necessari bastir-hi una àmplia terrassa que en permetés la seua construcció, oferint una destacada escenografia per a aquest conjunt monumental. Tal vegada el gran mur d'*opus africanum* conservat prop de l'església de Sant Feliu en siga una evidència. Del complex forense només coneixem alguns dels pedestals d'estàtua que –des del regnat d'August fins al segle III dC– van erigir tant el propi municipi com alguns ciutadans particulars en honor dels emperadors i dels més destacats personatges de la ciutat, així com alguns elements d'ornamentació arquitectònica de gran format. Al pòrtic de l'església de San Feliu es troben diverses columnes romanes que degueren formar part de construccions emplaçades no molt lluny d'allí. Per les referències epigràfiques i numismàtiques sabem que *Saetabis* tingué –a més del capitolí, del qual no queda cap evidència– almenys dos temples més. Un dedicat al déu Mart, possiblement edificat a expenses d'un llibert, del qual ens queda una columna amb la dedicatòria; i un altre dedicat al Geni del municipi, segons sabem per una ara

Figura 21. Col·lecció epigràfica del Museu Arqueològic de Xàtiva (fotografia: F. Arasa).

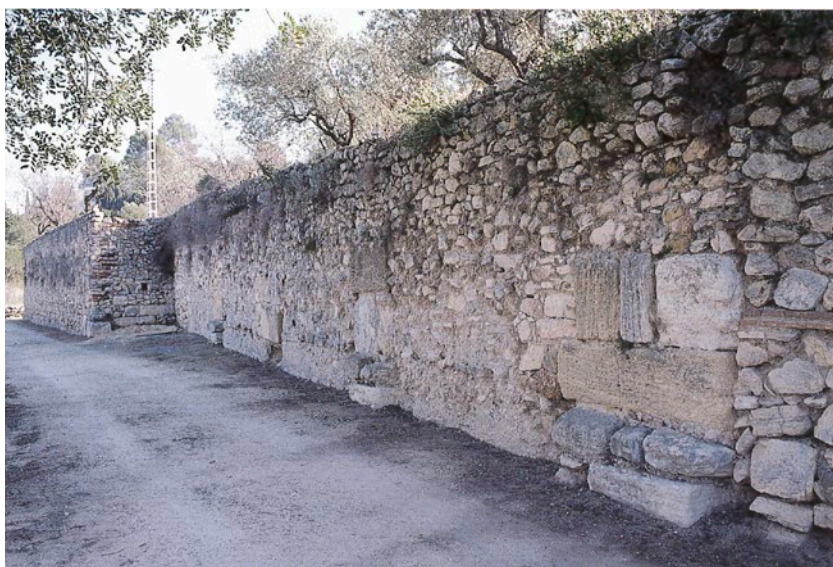

Figura 22. Restes arquitectòniques atribuïdes al fòrum de Saetabis (fotografia: Á. Velasco).

descoberta en les excavacions realitzades a la Costa del Castell. L'urbanisme de la part baixa de la ciutat a penes és conegut. La localització d'algunes de les excavacions realitzades en els darrers anys permet deduir l'existència d'un eix d'accés a la ciutat des de l'oest senyalat per les estructures trobades als carrers d'Argenteria-Sanchis Guarner, Sarians i la plaça de la Mercè.

Un dels conjunts més importants trobats en els darrers anys és el del carrer Sarians, situat intramurs del recinte medieval. Es tracta d'una font monumental o nimfeu, la construcció de la qual data del trànsit del segle I al II. La façana principal de l'edifici està situada al costat sud del solar i es prolonga cap al nord, per on passa el carrer Argenteria. Encara que es troba molt incomplet i arrasat, devia tractar-se d'un recinte de planta quadrada i uns 30 m de costat, amb una façana monumental o front escènic a la banda sud del qual pot distingir-se una exedra semicircular al centre i dos nínxols rectangulars als costats. En aquests devien trobar-se estàtues-font de les quals, a través d'orificis, brollaria l'aigua que cauria en piletes o estanys. La troballa de tessel·les, fragments de pintura mural i elements ornamentals de marbre permet deduir la riquesa decorativa del conjunt. Tot i que no sabem si era de caràcter públic o privat, és indubtable que es tracta d'una font monumental que no té paral·lels en el seu gènere en la resta de ciutats valencianes de l'època.

Les necròpolis de la ciutat són conegudes fonamentalment pels textos epigràfics que apareixen sobre diferents tipus de monuments. Un edifici funerari destacat estava decorat amb un fris de triglifs i metopes, un fragment del qual es va trobar reaprofitat en el tram de la muralla medieval. Al portal de l'Ametla del recinte medieval es van trobar quatre inscripcions d'una mateixa família, *Iunia*, que devien formar part d'un mausoleu.

Saetabis comptava en el seu territori amb una pedra de qualitat que fou aprofitada en l'antiguitat. Es tracta de la pedra de Buixcarró, una calcària de color rosa o beix i aspecte marmori àmpliament utilitzada en l'arquitectura i epigrafia locals que també fou exportada a nivell regional. Les primeres evidències d'explotació daten del regnat d'August i continuen al llarg de tot l'Imperi, amb troballes pel territori valencià i algunes poblacions de la Meseta.

2.5.4. Colonia Iulia Ilici Augusta

Ilici, situada al jaciment de l'Alcúdia (Elx), va ser una colònia romana instal·lada sobre un important assentament ibèric en dos actes de fundació diferents. Possiblement la primera fundació colonial és poc posterior a la mort de César, tal vegada del mateix any 42 aC quan comença a encunyar moneda, i mostra en el seu topònim l'epítet *Iulia* derivat del nom del dictador. En un segon moment, ja en el regnat de l'emperador August, cap a l'any 26 aC tingué lloc una segona *deductio* de veterans, després de la qual la ciutat va afegir l'apel·latiu d'*Augusta* al seu topònim i va seguir encunyant moneda fins al regnat de Tiberi. D'aquesta època és un pedestal dedicat per la ciutat l'any 26 aC al seu patró *T. Statilius Taurus*, amic d'August i procònsol de la Hispània Citerior. Un altre epígraf de gran interès és una *tabula* de bronze que prova l'assignació (*sortitio*) de propietats de 13 *iugera* a deu ciutadans romans de procedència diversa en un sector definit del territori de la colònia. Es tracta d'una inscripció vinculada a la fundació de la colònia que data del començament del regnat d'August i pot considerar-se un dels documents epigràfics romans més antics del País Valencià.

Les troballes corresponents al període tardorepublicà no són molt abundants. En el costat oest del jaciment s'ha identificat un pany de muralla que pot datar-se en el segle I aC. S'ha constatat l'existència d'un nivell de destrucció que pot relacionar-se amb el període de la guerra civil. D'aquesta època són nous espais domèstics que presenten estances decorades amb paviments de *signinum* i un mosaic de tradició hel·lenística decorat amb motius arquitectònics i textos ibèrics escrits en caràcters llatins. Amb la fundació colonial degué començar un procés de monumentalització de la ciutat acord amb la seua categoria. Això no obstant, les excavacions no han permès fins ara la localització del fòrum de la colònia, i les principals troballes són mostres de l'arquitectura domèstica i dels banys. Tot i que se li ha atribuït una superfície de 10 ha, la ciutat no està ben delimitada i possiblement la seua extensió siga major.

Una inscripció esmenta el fòrum de la ciutat, possiblement en referència a la seua pavimentació per part d'un magistrat de la ciutat. Es tracta d'una placa que devia formar part del pedestal d'una estàtua erigida en la segona meitat del segle I dC, per la qual cosa se'n deu referir a una reparació. A la mateixa plaça es trobarien els pedestals dedicats per la colònia al seu patró *T. Statilius Taurus*, al mateix emperador August i a un edil. També devien exposar-se els textos més importants gravats en

Figura 23. Peristil d'una *domus* d'Ilici (l'Alcúdia, Elx). (Fotografia: Fundació l'Alcúdia).

Figura 24. Vista aèria de l'Alcúdia d'Elx, amb les restes de la colònia d'Ilici (Foto: MARQ).

tabulae de bronze. D'aquestes plaques es conserven dos fragments de les disposicions senatorials sobre els honors fúnebres de Drus amb motiu de la seua mort l'any 23 dC. Al mateix fòrum o en les seues proximitats degueren haver-hi almenys tres temples. El primer apareix representat en el revers d'una encunyació de temps d'August, un temple tetràstil que possiblement era el mateix Capitoli. Del segon en podem deduir l'existència a partir de la dedicatòria d'un sevir augustal que va pagar dels seus diners una estàtua que representava *Hercules Augustus*. El tercer temple, possiblement una xicoteta edícula situada fora del fòrum, estava dedicat a la *Domina Caelestis*, un culte d'origen africà i caràcter místic.

Es coneixen dos conjunts termals, un excavat per P. Ibarra l'any 1890 en el costat oest, possiblement de caràcter privat, i l'altre situat en el costat est de la ciutat, de caràcter públic, així com algunes *domus* amb atri i peristi. Els programes decoratius d'aquests edificis inclouen paviments mosaics policroms, pintura mural i escultures com la Venus de tipus Capitolí, Dionisos, Attis i hermes bàquiques. Estan ben documentades les estructures hidràuliques com cisternes, pous i clavegueres. La ciutat va ser seu bisbal al llarg de l'ocupació bizantina (segles VI-VII dC) i en el període visigòtic, sense que s'hagen trobat restes del conjunt episcopal. Des que va ser excavat l'any 1905, s'ha interpretat com un temple cristià un xicotet edifici de planta rectangular amb absis decorat amb un paviment mosaic policrom que compta amb tres inscripcions en grec. La ciutat comptava amb una àrea portuària a Santa Pola, el *Portus Ilicitanus*, on al Palmeral de la Sénia s'ha excavat una *domus* del segle IV dC decorada amb paviments mosaics. A la zona portuària també es conserven restes d'una factoria de salaons.

3.
Els precedents: La
*Via Augusta sender
recreatiu, cultural
i turístic (1997- 1999)*

L'any 1997 la Conselleria de Medi Ambient de la Generalitat Valenciana va engegar el projecte *La Via Augusta sender recreatiu, cultural i turístic* (Jiménez Peydró, en DDAA, 1999: 217-222). Es partia de la base que podia resultar un projecte de gran interès des del punt de vista natural, recreatiu, cultural i turístic, sota criteris de sostenibilitat. Sobre la base que es coneix el seu recorregut general, encara que hi ha grans trams que se situen davall de vies de comunicació modernes i altres de traçat desconegut, proposava un traçat alternatiu utilitzant vies pecuàries i camins agrícoles d'ús públic. La idea era dissenyar un sender amb continuïtat lineal que travessara longitudinalment el País Valencià de nord a sud, amb una llargària total de 460 km, i que oferís a l'usuari la possibilitat de recrear a grans trets el recorregut de la via.

L'execució del projecte es va dividir en dues fases: la primera comprenia des del Riu de la Sénia (Traiguera) fins a la ciutat de València, i la segona des d'aquesta fins a Pilar de la Foradada, en l'extrem meridional del territori valencià. Els treballs van començar amb l'estudi previ per a la recuperació d'aquest antic camí i la seua utilització com a sender, realitzat en 1997. A continuació es va realitzar la primera fase entre aquest any i 1998, amb un recorregut de 189 km i un pressupost total de 198 milions de pessetes, de la qual es té major informació. El projecte va tindre formalment un important recolzament institucional, amb la participació dels 41 ajuntaments pels quals passava el sender, les diputacions provincials de València i Castelló, la Conselleria d'Obres Públiques, la Direcció General de Patrimoni, l'Agència Valenciana de Turisme i la Confederació Hidrogràfica del Xúquer. Les actuacions van ser de tres tipus:

Figura 25. Projecte de Sender Recreatiu de la Conselleria de Medi Ambient. Primera fase (1998).

- Senyalització horitzontal, fonamentalment amb vorades de ciment (1185 unitats);
- Senyalització vertical, entre altres amb reproduccions de mil·liaris de ciment a menor escala (118 unitats);
- Plantació d'arbres al llarg del recorregut (3859 unitats);
- Condicionament de camins en 101 trams, sobre una longitud total de 32,5 km.

El projecte comptava amb una senyalística pròpia amb els colors blanc i blau per a les vorades i el dibuix d'una roda en els mil·liaris, on figurava també el topònim *Via Augusta* i l'escut de la Generalitat. Molts d'aquests elements encara es poden veure al llarg de camins i carreteres per on passava aquest sender. En particular, les vorades de ciment s'han desplaçat en molts casos i es troben deteriorades en marges i cunetes.

La segona fase, de la qual no es disposa de tanta informació, va començar amb els treballs de concreció del traçat en 1998 i va continuar en 1999. El sender passava per 43 municipis i tenia un recorregut aproximat de 270 km. Els canvis polítics –i potser l'elevat cost del projecte– van fer que la seua execució només fora parcial, ja que es va interrompre al límit provincial entre València i Alacant, quedant les comarques meridionals sense senyalitzar. En el marc d'aquesta iniciativa representants de l'administració van participar el 1998 en la primera trobada de les Vies Romanes en el Mediterrani (La Grand Motte, França) i en la trobada sobre els programes Interreg II aquest mateix any. L'any 1999 es va celebrar a València el *II Encuentro Europeo Vías Romanas en el Mediterráneo*, amb participants d'Andalusia, Catalunya, França i Itàlia, les actes del qual es van publicar aquest mateix any i proporcionen la informació que hem exposat fins ara. Una de les mesures més destacades que s'hi van anunciar fou la declaració de Bé d'Interés Cultural (BIC) –la figura que dóna la màxima protecció– per al tram de la via que travessa el Pla de l'Arc, des de Bell-lloc fins a Vilafamés-la Pobla Tornesa, amb un llarg tram rectilini de més de 8 km.

Aquest ambiciós projecte, que va suposar la inversió de xifres impensables fins aleshores en l'adequació d'un camí antic, és un interessant precedent de les actuacions que poden portar-se a terme a la Via Augusta, i també per a aprendre dels errors comesos. L'objectiu que perseguia era concret i aparentment es podia assolir, però algunes qüestions fonamentals en el seu plantejament van fer que la seua utilitat fora limitada:

Figura 26. Reproducció d'un miliari i vorada utilitzats en el projecte de *Sender Recreatiu* de la Conselleria de Medi Ambient (1998) (fotografies: F. Arasa).

- La planificació del projecte no va comptar amb la implicació efectiva dels agents locals. La seua participació, com la de les administracions provincials, va ser més formal que real. En conseqüència, no van desenvolupar cap tipus d'iniciatives per a l'aprofitament del recurs que es pretenia valoritzar.
- Tot i que va haver nombrosos contactes entre les diferents administracions, no es va constituir un òrgan de control per a la direcció dels treballs, que va quedar en mans de la Conselleria de Medi Ambient, ni per a la gestió posterior a la seua finalització.
- Aquesta deficiència en la governança va contribuir a què no es dotaren els pressupostos necessaris per als treballs de manteniment, el que va afectar ja a curt termini el condicionament dels camins, la senyalística i la vegetació arbòria, que es van veure abandonades ben prompte.
- La dispersió d'interessos entre les administracions afectades, la falta d'implicació dels municipis i la imprevisió en el control posterior a la realització de l'obra van demostrar que el projecte no era sostenible.
- Es pretenia actuar sobre un trajecte molt llarg, de 460 km, tot i que finalment va quedar reduït a dos terços, per la qual cosa la titularitat dels camins aprofitats per al seu traçat era molt variada, el que feia molt complexa la gestió del projecte.
- L'imperatiu de la continuïtat lineal del sender va fer que en alguns trams s'utilitzaren camins rurals amb molt de tràfic i fins i tot carreteres, el que no sembla adequat per al pas de caminants i ciclistes.
- Aquest plantejament va portar a la creació de nous itineraris amb importants desviacions que no sols van augmentar la longitud del recorregut, sinó que han creat confusió sobre el traçat de la via.
- No es va comptar amb els estudiosos dels organismes públics d'investigació valencians, com ara els museus i les universitats. El projecte, doncs, no comptava amb un discurs basat en continguts científics actualitzats.
- El projecte estava orientat de manera quasi exclusiva a la creació d'un sender recreatiu i turístic, i tenia un important dèficit en el plànol cultural per la manca de continguts històrics i de relació amb els assentaments rurals i les ciutats de l'època i els espais museístics.

- No va haver-hi un control rigorós sobre les actuacions de condicionament de camins que en algun cas van afectar les restes de la via.
- El material emprat en els elements més destacats de la senyalística era poc adequat, massa dur: tant les vorades com les reproduccions dels mil·liaris són de ciment, un material poc acord amb el medi rural per on passa el sender i que a més a més fa que aquests elements siguin difícils de desplaçar.

En conclusió, el projecte va estar viciat des del principi per una sèrie de problemes –de plantejament, objectius, metodologia i realització– que van fer que els resultats no foren acords amb la inversió, ja que no s'aconseguí implantar un sender freqüentat i útil des del punt de vista turístic i recreatiu. Com a resultat positiu cal dir que el projecte i la seua difusió van contribuir a conèixer la marca Via Augusta i a què augmentara l'interés per aquest camí romà.

L'any 2002 les Corts van aprovar una resolució que instava al Consell a continuar els estudis per a incoar l'expedient de declaració com a Bé d'Interés Cultural dels trams i entorns de la Via Augusta que foren considerats representatius i mereixedors d'aquest reconeixement i protecció especial (Resolució 189V, DOGV núm. 152, 20/05/2002). Poc temps després es va publicar la primera guia turística de la Via Augusta, concebuda com un quadern de viatge (Morote, 2004).

El 2003 es va presentar el projecte *El Sender de la Via Augusta* a Catalunya, promogut per la Conselleria de Medi Ambient, que tenia com a objectiu la recuperació de la part catalana del traçat de la Via Augusta com un sender practicable a peu o amb bicicleta. El recorregut de 696 km travessa 134 municipis i 16 comarques. Amb aquesta recuperació es perseguia ampliar, diversificar i millorar l'oferta cultural, turística i ambiental del territori. El sender havia de constituir el projecte ecoturístic més gran de Catalunya, i s'emmarcava dins del programa europeu INTERREG IIIB-Medoc *Les Vies Romanes al Mediterrani*, en el qual participaven un total de 13 regions europees. Constava de 38 etapes convenientment senyalitzades, que donarien a conèixer el patrimoni cultural i natural relacionat amb la Via Augusta al seu pas per terres catalanes, en el que es preveia que esdevingués un eix vertebrador de Catalunya com a producte de turisme cultural i ecològic.

Dos anys després, en 2005, la premsa es feia ressò del projecte de transformació de la part valenciana de la Via Augusta en una de les grans rutes senderistes

Figura 29. Mapa del Plan Director de Recuperación de la Vía Augusta en la Comunitat Valenciana (2013).

i cicloturistes espanyoles (*El País*, 26/02/2005), de la mà del programa europeu Vies Romanes del Mediterrani (Gusi, Fernández Izquierdo i Fernández Izquierdo, 2008: 174). Tanmateix, per raons desconegudes, aquest projecte no va arribar a executar-se en terres valencianes. Alguns anys després, la Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Mobilitat va elaborar un *Plan Director de Recuperación de la Vía Augusta en la Comunitat Valenciana* (2011), la documentació del qual es troba allotjada en el seu web, que inclou una detallada planimetria de tot el seu recorregut i contemplava la recuperació de la via com a sender turístic i a tal fi proposava fins a cinc solucions constructives. Aquest pla es va presentar en el marc d'una exposició itinerant que va recórrer diversos museus de les províncies d'Alacant i València, i que amb la realitzada al Museu Arqueològic d'Alacant es va editar en forma de quadern juntament amb una guia didàctica que es troben disponibles en el seu web. Aquest pla, però, tampoc es va arribar a implementar, possiblement per raó del seu elevat cost econòmic, i ni tan sols es va arribar a declarar BIC el tram rectilini de 8 km de la via que travessa el Pla de l'Arc.

4. Demanda potencial

Els camins que per la seua antiguitat, significat religiós o altres factors tenen una àmplia projecció social, com són el Camí de Sant Jaume, o a menor escala la Via de la Plata i la Via Augusta, tenen una considerable demanda potencial. La concurrència en ells de diferents valors i atractius fa que puguen despertar la curiositat de sectors amb interessos i aficions variats. Si ens centrem en el cas concret que ens ocupa, com tots els camins la via permet un contacte amb la natura i les formes de vida rurals, el que pot atraure a un públic urbà que necessita desconnectar del ritme trepidant de la vida en les ciutats i en la seua estada vol practicar una activitat esportiva de baixa intensitat com el senderisme o el ciclisme. Al mateix temps, en els trajectes el turista pot visitar un important patrimoni, tant de tipus arqueològic amb restes associades a la via, com històrico-artístic en les poblacions per on passa, amb el qual pot satisfer el seu interès per la cultura. Amb la seua funció d'itinerari cultural, la via va portant el visitant per les diferents localitzacions i poblacions pròximes, que al seu torn li ofereixen altres recursos, com les visites temàtiques, els productes locals d'origen agrícola (oli, vi) i artesanal i naturalment la gastronomia, que amb la seua gran varietat al llarg del nostre territori li permet conèixer diverses tradicions culinàries.

Pel que fa a la pràctica esportiva, segons les dades de l'*Anuario de Estadística Deportiva* 2019 del Consejo Superior de Deportes (AED 2019), en la darrera enquesta publicada corresponent a l'any 2015 el senderisme i el muntanyisme van ser la tercera pràctica esportiva de la població, amb un 31,9%, per darrere del ciclisme i la natació. En el cas de la primera activitat, la seua pràctica necessita un menor equipament i pot

tindre lloc en diferents àmbits, de manera que resuta més fàcil i assequible per a un major nombre de persones. D'altra banda, la majoria dels practicants són senderistes amb vincles familiars i un nivell socioeconòmic mitjà.

Els resultats de l'enquesta *Tourist Info* de la Comunitat Valenciana corresponents a l'any 2018 (ETI 2018) són de gran interès per a conèixer els interessos dels turistes que ens visiten. En primer lloc, entre les principals motivacions del viatge els participants van assenyalar la natura (35%), la gastronomia (31,8%) i la cultura i les festes (31,6%). D'altra banda, les principals activitats que realitzaven eren en primer lloc anar a la platja (64,9%), a continuació les visites culturals (60,1%), seguides de les visites a espais naturals (43,2%) i la gastronomia (33,8%). Tot i que cal entendre la referència a la cultura en un sentit ampli, és obvi que l'interès pel Patrimoni ocupa un lloc destacat entre les preferències dels turistes que decideixen passar les seues vacances en les nostres terres. Un itinerari de caràcter cultural com és la Via Augusta, que permet combinar els paisatges naturals, el Patrimoni Històrico-Arqueològic i la gastronomia i els productes tradicionals creiem que reuneix un gran potencial com a recurs turístic.

5. Anàlisi DAFO

L'aplicació d'una eina de diagnosi com és l'anàlisi DAFO ens permet conèixer millor la situació concreta en què es troba la Via Augusta de cara a la planificació de les iniciatives que poden portar a un millor aprofitament social d'aquest important recurs patrimonial i paisatgístic. Com tot camí antic, presenta la particularitat de ser un jaciment arqueològic de caràcter lineal, de gran longitud, amb un grau de conservació molt desigual, que travessa zones amb una diferent densitat de població i unes característiques, capacitats i necessitats també diverses. Aquests trets fan que presente una problemàtica peculiar que cal tenir en compte a l'hora de realitzar-ne el diagnòstic. A continuació exposem de manera gràfica en una matriu els factors positius i negatius d'aquest recurs, que passarem tot seguit a desenvolupar més extensament.

Febleses	Fortaleses
Escassa visibilitat	Singularitat
Pocs trams conservats	Valor històric
Desconeixement del traçat complet	Valor simbòlic i social
Ocupació de llargs trams per vies de comunicació actuals	Llegibilitat i capacitat discursiva
Discontinuitat territorial dels trams coneguts o transitables	Bona comunicació
Fragmentació administrativa del territori que travessa	Contacte amb la naturalesa
Manca de centres d'interpretació	Pràctica d'activitat esportiva
Escassos espais museístics en l'àmbit rural	Connexió amb altres xarxes d'aprofitament de recursos
Senyalística insuficient	Articulació d'una xarxa de ciutats romanes
Dificultat de manteniment	Bona infraestructura d'hostaleria i restauració
Escassos recursos locals	Desestacionalització de l'activitat turística
Amenaces	Oportunitats
Agressions físiques	Potencialitat futura
Falta de capacitat dels municipis	Coneixement social
Limitacions horàries	Possibilitat de noves instal·lacions museístiques
Competència d'altres territoris	Potenciació d'iniciatives de recreació històrica
	Recolzament de l'administració

Taula 6. Matriu de l'anàlisi DAFO de la Via Augusta.

Febleses

- a) *Escassa visibilitat*: les restes visibles de la Via Augusta són escasses ja que, encara que s'han efectuat diverses excavacions amb motiu de la realització d'obres públiques o privades, en la major part dels casos les troballes s'han destruït una vegada documentades o s'han colgat de nou sota el camí. Només en un cas s'han consolidat, han quedat a la vista i estan senyalitzades (Bell-lloc). En alguns punts es veuen en superfície les alineacions dels murets de contenció del terraplé, però no estan senyalitzades ni s'ha posat cura en la seua conservació (la Salzedella, la Pobla Tornesa, Moixent). El millor atractiu en els trams conservats són els trajectes rectilinis de fins a 8 km (el Pla de l'Arc), un tret molt característic del traçat de les vies romanes en territoris plans, i les trinxeres excavades en el terreny quan travessa llomes d'escassa altura i en els passos a gual de rius i barrancs (el Riu Cervol).
- b) *Desconeixement del traçat complet*: l'antiguitat d'aquest eix de comunicacions i el fet que seguisca els corredors que històricament

han ocupat els camins més importants fins a l'actualitat, és una de les principals causes per les quals avui hi ha extenses zones on desconeixem el traçat segur de la via. Aquest es pot fixar amb aproximació, però no identificar amb seguretat.

- c) *Ocupació de llargs trams per vies de comunicació actuals*: per la mateixa raó exposada en el punt anterior, el solapament de camins al llarg de la història ha fet que bona part del seu traçat estiga ocupat per vies de comunicació actuals, algunes de gran importància i amb una gran densitat de tràfic.
- d) *Pocs trams conservats*: del conjunt dels proximadament 362 km del recorregut de la Via Augusta per terres valencianes, un càlcul aproximat redueix a només 92 km els que són transitables per camins rurals de terra, grava o asfaltats, amb una desigual intensitat en la circulació de vehicles. Llargs trams estan ocupats per vies de comunicació modernes de gran capacitat (N-340, A-7), on en el millor dels casos s'ha deixat una via de servei, i per carreteres locals i comarcals que dificulten el recorregut a peu o en bicicleta, i en altres zones se'n desconeix el traçat exacte.
- e) *Discontinuitat territorial*: la limitada conservació de la via en trams transitables i d'identificació segura es dona, a més a més, en zones allunyades entre si. Per aquesta raó aquests trajectes no estan connectats i es produeix una discontinuïtat espacial entre els trams.
- f) *Fragmentació administrativa del territori que travessa*: la Via Augusta travessa longitudinalment tot el territori valencià, des de Traiguera fins a Pilar de la Foradada, passant per un total de 59 termes municipals. Per aquesta raó hi ha una multiplicitat d'interessos locals i una falta d'articulació que dificulten una acció concertada.
- g) *Manca de centres d'interpretació*: tot i que ha hagut iniciatives anteriors de valorització del bé cultural, fins i tot amb importants inversions econòmiques, la Via Augusta no compta en l'actualitat amb cap centre d'interpretació al llarg del seu recorregut. En conseqüència, el visitant no disposa de cap instal·lació amb un contingut dissenyat per a donar resposta als interrogants que li pot plantejar aquest recurs.
- h) *Espais museístics poc desenvolupats en l'àmbit rural*: al contrari del que succeeix en les quatre ciutats d'origen romà situades en el traçat de la via

(*Saguntum, Valentia, Saetabis i Ilici*), que disposen d'importants recursos museístics ben coneguts i consolidats, en l'àmbit rural els museus tenen una desigual distribució territorial i uns fons de vegades escassos que no sempre tenen relació amb l'època i la temàtica de la via.

- i) *Senyalística insuficient*: com a conseqüència de no haver-se posat en marxa cap projecte d'aprofitament social de la via, les indicacions existents són molt escasses, tenen un caràcter estrictament local i s'han posat en relació amb monuments (l'Arc de Cabanes) o trams de la via consolidats i visitables (Bell-lloc).
- j) *Dificultat de manteniment*: pel fet de tractar-se d'un camí de caràcter rural de gran longitud i fragmentat en nombrosos termes municipals, el seu manteniment és molt difícil, ja que freqüentment es posa el seu ús agrícola i les facilitats d'accés dels propietaris per damunt de l'obligació de conservar-lo per tractar-se d'un jaciment arqueològic, el que ha portat a diverses agressions documentades en les darreres dècades, com l'eixamplament de trinxeres i l'asfaltat. Com en altres casos, la tutela de les administracions responsables (autonòmica, provincial i local) no sempre s'ha demostrat efectiva.
- k) *Escassos recursos locals*: les entitats municipals no sempre disposen dels recursos necessaris per a posar en marxa plans de valorització d'aquest recurs, la importància i potencial del qual sovint no s'acaba d'entendre, ja que es considera només un camí rural.

Amenaces

- a) *Agressions físiques*: en el seu llarg recorregut per terres valencianes la via ha sigut objecte d'agressions que han portat a la destrucció de les seues restes en diverses poblacions. Això ha passat des de l'aprovació de la *Ley de Patrimonio Histórico Español* de 1984 i encara des de l'aprovació en 1997 de la Llei de Patrimoni Cultural Valencià. A més de les iniciatives privades de propietaris rurals, que de vegades han comptat amb el beneplàcit de les administracions locals, n'hi ha d'altres que són conseqüència d'obres promogudes per les administracions locals

Figura 30. Trinxera de la Via Augusta per Las Escalericas (San Miguel de Salinas), actualment desapareguda (fotografia: F. Arasa).

Figura 31. Base del miliari trobat a la vora del Riu Sec (Pilar de la Foradada) (fotografia: F. Arasa).

i autonòmica, en les quals no s'ha tingut en compte que la via és un jaciment arqueològic que ha de ser protegit i estudiat abans de qualsevol actuació que el pugui alterar o destruir.

- b) *Falta de capacitat dels municipis*: les comunitats rurals més allunyades dels gran nuclis urbans no sempre són capaces de retindre el talent que es genera a partir de la formació professional o universitària del seus joves. Aquest fet limita molt la capacitat de generar iniciatives professionals que puguin relacionar-se amb la promoció dels recursos de caràcter patrimonial.
- c) *Limitacions horàries*: sovint les poblacions rurals tenen importants limitacions horàries per a obrir els espais museístics (ajuntaments, col·leccions museogràfiques i museus) on es custodien els béns arqueològics que poden interessar als visitants (horaris d'oficina, cap de setmana). La falta de recursos per a comptar amb més personal impedeix oferir uns horaris de visita més amplis o flexibles.
- d) *Competència d'altres territoris*: la Via Augusta travessava tota la península Ibèrica, des dels Pirineus fins a la ciutat de Cadis, i per això passa pels territoris de quatre comunitats autònomes. A més de la Valenciana, també Catalunya, Múrcia i Andalusia han pres iniciatives per a la valorització de la Via Augusta i utilitzen la seua denominació com a marca. Per aquesta raó la marca Via Augusta és compartida per totes elles, el que pot suposar una competència a l'hora d'atraure els potencials visitants.

Fortaleses

- a) *Singularitat*: és un camí antic de gran longitud, un tipus de bé cultural únic, el que li confereix un caràcter singular. A diferència d'altres rutes històriques creades a partir d'elements externs, en aquest cas és el propi camí l'objecte d'interès, que troba suport en altres jaciments arqueològics de l'època, monuments i museus que es troben al llarg del seu traçat.
- b) *Valor històric*: és un camí de més de 2.000 anys d'antiguitat que uneix algunes de les més importants ciutats romanes, al voltant del qual es troben nombrosos béns arqueològics de l'època. En aquest període

Figura 32. La Senda dels Romans amb el miliari conservat a la seua vora (la Poble Tornesa)
(fotografia: F. Arasa).

[RUTA DE LES OLIVERES MIL·LENÀRIES](#) » [Recursos](#) » Àrea de Traiguera

[Inici](#)

Figura 33. Captura del web de *Territori Sènia* amb la Ruta de les Oliveres Mil·lenàries. Pestanya de l'àrea de Traiguera.

va estar en ús durant més de quatre segles, i posteriorment va ser utilitzat en diferents èpoques com a via principal. L'auge de l'interés per l'antiguitat en general i el món romà en particular, així com la bona valoració que té tot allò que hi estiga relacionat, fan que el producte Via Augusta siga prou conegut i tinga una bona acceptació.

- c) *Valor simbòlic i social*: el món romà té una gran projecció social a través dels mitjans de comunicació de masses, per la qual cosa un bé patrimonial d'aquesta època té més facilitats per a ser àmpliament reconegut. En conseqüència, un camí de les característiques de la Via Augusta pot adquirir més fàcilment un valor simbòlic com a element representatiu de l'època i arribar a tindre una important projecció social. Les diferents iniciatives de valorització i divulgació de la via que s'han portat a terme des de la dècada de 1990 han avançat molt en el seu coneixement per part d'amplis sectors de la societat. En l'actualitat, el debat al voltant del *Corredor Mediterrani* ha plantejat el seu caràcter de precedent d'aquest projecte. Igualment, la idea d'un eix de comunicacions que ja fa 2.000 anys garantia les comunicacions amb el continent realça la seua importància i reafirma el desig d'integració en Europa.
- d) *Llegibilitat i capacitat discursiva*: un jaciment arqueològic de les característiques i importància de la Via Augusta pot explicar-se amb facilitat i es pot comprendre sense necessitat d'uns coneixements específics. Igualment, ofereix diferents possibilitats per a l'elaboració d'un discurs històric que s'adeqüe al nivell d'exigència dels potencials visitants.
- e) *Bona comunicació*: el fet que la via travesse longitudinalment tot el territori valencià de nord a sud, en diversos trams pels corredors que segueixen les principals carreteres actuals, fa que tinga una bona comunicació i li proporciona una fàcil accessibilitat des de diferents punts de la península.
- f) *Contacte amb la naturalesa*: la major part del traçat de la via discorre per l'àmbit rural, i per tant –a pesar de les importants transformacions que ha experimentat en diversos trams– en algunes comarques travessa zones amb paisatges d'indubtable atractiu que permeten un estret contacte amb la naturalesa i el món rural.

- g) *Pràctica d'activitat esportiva*: en particular els trams de la via que travessen zones amb baixa densitat demogràfica i per on el tràfic és molt escàs, ofereixen possibilitats de practicar esports de baixa intensitat com caminar, córrer, ciclisme i equitació, en la seua majoria a l'abast de qualsevol visitant.
- h) *Connexió amb altres xarxes d'aprofitament de recursos*: algunes comarques valencianes per on passa la via participen en mancomunitats que han desenvolupat xarxes d'aprofitament de recursos, com és el cas de la Taula del Sénia amb la ruta de les Oliveres Mil·lenàries i l'oli (el Baix Maestrat); en altres s'organitzen festes sobre el vi com a Bell-lloc (*Viniterrània*, Festa de la Verema), rutes enològiques com les de la Costera i el Vinalopó, etc. D'igual manera, en algun tram de la via es troben pròxims altres recursos patrimonials com és el conjunt d'art rupestre de la Valltorta (Tírig, l'Alt Maestrat). Aquestes iniciatives es poden complementar entre si oferint al turista/viatger la possibilitat d'estendre la seua visita a altres activitats relacionades amb productes d'indubtable atractiu. L'acció combinada de les diferents entitats i institucions produiria un benefici mutu i reforçaria la funció de promoció turística.
- i) *Articulació d'una xarxa de ciutats romanes*: el fet que la via passe per quatre de les més importants ciutats romanes valencianes (*Saguntum*, *Valentia*, *Saetabis* i *Ilici*) que compten amb un important Patrimoni Històric-Artístic i una destacada infraestructura museística, permet dissenyar una xarxa de ciutats romanes articulada per aquest eix viari i en connexió amb la resta de poblacions que tenen el mateix origen.
- j) *Bona infraestructura d'hostaleria i restauració*: a més de les grans ciutats, la major part de les poblacions de caràcter rural per on passa la via compta amb xicotets hotels, hostals o cases rurals on pernoctar i restaurants on es pot menjar bé. Aquesta infraestructura permet satisfer les necessitats del turista i en facilita el desplaçament per les diverses comarques.
- k) *Desestacionalització de l'activitat turística*: com qualsevol camí, la via es pot recórrer còmodament per etapes, bé de manera contínua bé en períodes vacacionals curts com ponts i caps de setmana. Per les característiques del nostre clima, els períodes més idonis per a realitzar

els trajectes comencen al final de l'estiu o principi de la tardor i – excepte els pitjors dies d'hivern– es pot prolongar fins a la primavera avançada. Això contribueix a la desestacionalització de les visites, que es concentrarien fora dels períodes vacacionals d'estiu.

Oportunitats

- a) *Potencialitat futura*: es tracta d'un producte que s'ha promocionat poc i de manera descoordinada. En els darrers anys s'ha avançat molt en el seu coneixement, i noves excavacions arqueològiques han afegit elements d'interés com les restes del propi camí o jaciments visitables. En conseqüència, aquests nous valors no han fet més que augmentar la potencialitat del recurs, sense que fins ara s'hi haja posat en marxa cap campanya de promoció. Aquest fet converteix la Via Augusta en un recurs turístic incipient, que a penes s'ha aprofitat en els darrers 20 anys.
- b) *Coneixement social*: la Via Augusta és àmpliament coneguda a nivell social. La promoció del *Sender recreatiu, cultural i turístic* al final de la dècada de 1990 i les nombroses activitats de tot tipus (conferències, visites guiades, excursions, notícies en la premsa diària, reportatges en setmanaris, ràdio i TV, articles i llibres divulgatius) desenvolupades d'aleshores ençà han permès una notable difusió de la marca Via Augusta.
- c) *Possibilitat de noves instal·lacions museístiques*: la major conscienciació social envers la necessitat de conèixer i preservar el Patrimoni Arqueològic d'una banda, i la major disponibilitat de recursos econòmics per part de les administracions d'una altra banda, porten a la realització d'excavacions de jaciments d'època romana i la seua adequació per a la visita, a la previsió de millora dels museus o col·leccions museístiques existents i a la dotació de noves instal·lacions en diversos municipis.
- d) *Potenciació d'iniciatives de recreació històrica*: en diversos municipis (Traiguera, Cabanes, Sagunt, Elx...) al llarg del traçat valencià de la via s'han desenvolupat en els darrers anys iniciatives de dinamització històrica que s'emmarquen en l'època romana, amb la celebració de

Figura 34. Tram rectilini de la Via Augusta per Vilafamés i la Pobla Tornersa (fotografia: F. Arasa).

festivals i actes de diversa índole promoguts per grups d'aficionats que han trobat recolzament per part dels municipis (Traiguera) i que en alguns casos han partit d'iniciatives privades i amb el temps s'han arrelat com una oferta de caràcter estable (*Domus Baebia* de Sagunt).

- e) *Recolzament de l'administració*: la tendència general cap al sanejament de les finances municipals i provincials, i de la Generalitat en menor mesura, han permès en els darrers anys una major capacitat d'aquestes administracions per a la inversió en temes de Patrimoni Arqueològic i de promoció turística que han tingut un efecte molt positiu en la valorització d'aquests recursos.

6.
Estratègia per a la
creació del producte
cultural i turístic
Via Augusta

L'anàlisi que hem realitzat sobre la situació de la Via Augusta i els elements patrimonials que s'hi poden associar des de la perspectiva de la seua valorització com a recurs cultural i turístic, mostra que té un considerable potencial de desenvolupament si s'adopten les iniciatives adequades. Es tracta, doncs, d'un recurs que mostra una gran fortalesa i reuneix els requisits necessaris per a una proposta com aquesta vinculada al turisme cultural i excursionista, que ja ha comptat amb iniciatives anteriors i ha estat objecte de promoció. En aquest sentit, considerem que la implementació d'una sèrie d'accions de comunicació amplificaria la visibilitat del recurs i afavoriria la promoció de la Via Augusta com a producte cultural i turístic.

Aquest camí mil·lennari es troba en un bon estat de conservació en diversos trams del seu traçat pel País Valencià, i pel fet que durant segles fou l'eix vertebrador del poblament romà aglutina al seu voltant un important conjunt patrimonial de l'època. La seua gran longitud, l'antiguitat i l'ampli coneixement de la cultura romana en la societat actual fan d'ella un recurs conegut que pot tindre una acceptació fàcil. A aquest valor cultural s'uneix que es tracta d'un camí que en algunes zones travessa zones rurals, algunes d'interés paisatgístic, el que permet la pràctica de modalitats esportives de baixa intensitat en un entorn natural de caràcter agrícola i allunyat de la bullícia de la vida urbana.

La importància del camí ha portat a desenvolupar algunes accions de promoció en les darreres dècades que, si més no, han contribuït a crear la marca Via Augusta i a difondre aquest recurs, de manera paral·lela al que feien altres

Figura 35. Tram restaurat de la Via Augusta al terme municipal de Bell-lloc (fotografia: F. Arasa).

Figura 36. Restes de la Via Augusta per la Senda dels Romans (Vilafamés) (fotografia: F. Arasa).

comunitats com Catalunya i Andalusia amb iniciatives semblants, que han permés el seu posicionament com a valor cultural i turístic. Aquestes, però, no sempre han proporcionat els resultats desitjats i en qualsevol cas no han exhaurit les possibilitats de promoció d'aquest recurs. En aquest context, hi va haver un intent de protecció d'un dels trams més emblemàtics de la via, el que amb un llarg traçat rectilini travessa el Pla de l'Arc (la Plana Alta), amb la declaració de BIC, que es podria estendre a altres trams especialment ben conservats. Així doncs, també en el camp de la protecció legal resta camí per fer. En relació amb aquestes qüestions, cal recordar que –en tant que es tracta d'un bé arqueològic– la Direcció General de Patrimoni Arqueològic de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport és la responsable de la custòdia de la via, i qualsevol iniciativa de promoció i divulgació ha de comptar amb la seua aprovació i supervisió.

En l'anterior projecte de creació del *Sender recreatiu, cultural i turístic Via Augusta*, hem assenyalat que una de les febleses observades era la manca d'un discurs històrico-arqueològic basat en continguts científics. En l'actualitat comptem amb un recurs important per a la divulgació com són Internet i el gran desenvolupament de les tècniques audiovisuals, que permeten posar a l'abast del públic interessat tota la informació necessària presentada amb formats de gran atractiu. En aquest sentit, cal destacar que aquest és un mitjà que pràcticament no s'ha aprofitat encara, ja que els continguts institucionals relacionats amb la Via Augusta són molt escassos i són producte d'iniciatives que no tenen cap relació entre elles. Els casos que podem presentar són ben representatius de la falta de coordinació i del limitat impacte d'aquest tipus d'iniciatives.

En primer lloc podem destacar l'escassa informació que conté la pàgina web de promoció turística de la Comunitat Valenciana (<http://va.comunitatvalenciana.com/>), on a la pestanya *Notícies actualitat* en trobem una de gener de 2019 titulada *La Via Augusta al seu pas per Castelló* amb una informació molt breu sobre la via. D'altra banda, el *Plan Director de Recuperación de la Via Augusta en la Comunitat Valenciana* fou elaborat per la Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Mobilitat l'any 2011, en el web del qual va quedar allotjat, i publicat posteriorment en el marc d'una exposició organitzada al Museu Arqueològic d'Alacant l'any 2013 (Morote *et al.* 2013), sense que amb posterioritat s'hi haja pres cap mesura per a engegar-lo. Finalment, en el web *Castellón Arqueológico* de la Diputació Provincial de Castellón (2018) un dels llocs d'època romana que hi figuren, en concret a la comarca de la Plana I, és la Via Augusta, on hi ha un text explicatiu i una imatge en 3D del tram excavat a la

població de Bell-lloc, amb enllaços a algunes publicacions; aquesta pot considerar-se la proposta més avançada per la utilització de les noves tecnologies.

Es tracta, doncs, de tres iniciatives desenvolupades entre els anys 2011 i 2019 per part de diferents administracions que no han estat coordinades i que tenen una projecció desigual, però en general prou limitada. D'altra banda, si el primer pla el va elaborar la Conselleria de Medi Ambient, el Pla Director el va redactar la Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Mobilitat, quan la competència sobre la via per ser un bé arqueològic és de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport. Altres iniciatives venen de la mà de les diputacions provincials i dels ajuntaments. D'aquesta manera, és palesa la dificultat de coordinació entre les diferents administracions, el que condiciona l'èxit del projecte i limita la visibilitat del producte.

6.1. La Via Augusta: més que un itinerari arqueològic

El concepte d'itinerari que s'ha desenvolpat en les darreres dècades al voltant de les vies romanes en països com Itàlia, França i Alemanya va més enllà de la seua condició de bé arqueològic. Aquestes reuneixen un important patrimoni d'origen antic, de vegades amb les restes del mateix camí i els assentaments, monuments i ciutats romanes per les quals passen. En la concepció moderna d'itinerari, a aquest conjunt de béns antics d'indubtable valor patrimonial s'hi han afegit els monuments d'èpoques posteriors (medieval, moderna, contemporània) que es poden contemplar al llarg dels seus traçats i en les poblacions per on passen: ermites, esglésies, catedrals, convents, palaus, fortificacions, viles medievals, etc. Aquesta perspectiva dona un important contingut als itineraris que transcendeix l'època en què es van construir. Al nivell d'interés patrimonial encara s'hi ha afegit la seua presentació com un espai on practicar activitats esportives de baixa intensitat (senderisme i ciclisme), de contacte amb la naturalesa i amb el medi rural. Tot plegat, els camins que tenen el seu origen en vies romanes esdevenen veritables itineraris culturals en el més ampli significat de l'expressió.

De la mateixa manera que en el camp de les comunicacions parlem de nodes, o siga, de determinades poblacions que esdevenen punts en una xarxa en els quals es produeix la interconnexió de diferents formes de transport, el que es deno-

mina la intermodalitat, també en el camp del turisme hi ha localitats que reuneixen recursos patrimonials de diferent índole que permeten considerar-les veritables nodes turístics. Aquest plantejament ha estat desenvolupat anteriorment en un treball en què es proposava la potenciació de determinades localitats situades al llarg del seu traçat que es consideraven representatives d'una tipologia de nodes de concentració de béns culturals adaptada al cas de la via (ciutat, mansió, vil·la, etc), amb la finalitat de revaloritzar la ruta històrica convertint-la en un itinerari cultural (Yusim, 2014). La Via Augusta serveix de connector entre aquestes poblacions i esdevé un veritable itinerari cultural que condueix el viatger de l'una a l'altra i li permet gaudir dels recursos de tot tipus existents en els trajectes en un ambient rural.

6.2. Una ruta per les ciutats romanes valencianes

Com hem destacat anteriorment, les ciutats romanes per les quals passa la via són un element de suport fonamental per a l'itinerari, particularment en el cas de *Saguntum* i *Valentia* que estan situades en una zona densament poblada on el seu traçat s'ha ocupat per carreteres modernes i les traces conservades del camí són molt escasses. Ací, aquest buit de trams transitables amb suficient continuïtat pot compensar-se amb la presència d'aquestes importants ciutats que acumulen una riquesa patrimonial important i diversificada, ambdues amb una marca pròpia consolidada pel seu protagonisme en la Segona Guerra Púnica i la figura d'Anníbal en el cas de la primera, i pel valor afegit de la capitalitat en el de la segona. Cap al sud, *Saetabis* (Xàtiva) és una població de gran importància històrica amb un considerable patrimoni que proporciona contingut a aquest tram de la via que segueix per una comarca muntanyosa de l'interior i dona continuïtat a aquesta ruta. Finalment, *Ilici*, situada en l'extrem meridional del territori i que també és una marca coneguda per la troballa de la Dama ibèrica, és l'única ciutat romana que no està ocupada en l'actualitat i ofereix al visitant la possibilitat de contemplar diversos conjunts arqueològics de gran importància conservats a l'aire lliure. El buit de ciutats romanes que hi ha en el terç septentrional de la via pel territori valencià, es compensa àmpliament per la millor conservació de la via en un ambient rural i l'existència de diversos monuments i assentaments romans visitables.

Figura 37. Carrer romà enllosat trobat en les excavacions de l'avinguda del País Valencià de Sagunt (fotografia: F. Arasa).

Figura 38. Porta sud del cerc romà de Sagunt (fotografia: C. Aranegui).

Per la seua importància històrica i patrimonial aquestes quatre ciutats constitueixen una ruta representativa de les ciutats romanes valencianes. Aquesta es pot completar amb les indicacions de la proximitat d'altres tres ciutats romanes pròximes com són *Edeta* (Llíria), propera tant a *Saguntum* com a *Valentia*; *Dianium* (Dénia), a on es pot arribar pel nord des de Cullera, i *Lucentum* (el Tossal de Manises, Alacant), amb un fàcil accés des d'Elx pel sud. En particular, la visita a aquesta darrera és molt recomanable perquè, a pesar de la seua reduïda superfície, es troba completament a l'aire lliure i conserva diversos elements que permeten fer-se una idea de com era una ciutat romana amb les seues muralles, carrers, termes, cases i fòrum. D'aquesta manera, amb les quatre ciutats que es troben en el mateix traçat de la via i les altres tres pròximes, el viatger té al seu abast un total de set de les nou ciutats romanes valencianes. D'altra banda, en el futur, aquesta ruta de les ciutats romanes de la Via Augusta es pot integrar en la xarxa de ciutats romanes valencianes que l'administració autonòmica tenia molt avançada l'any 2014.

6.3. Els trajectes transitables

Del total aproximat de 362 km del recorregut de la Via Augusta per terres valencianes, només presenten unes condicions aptes per a activitats com el senderisme o el cicloturisme poc menys de la quarta part. Un càlcul aproximat dels trams transitables suma 92,6 km, que es concentren majoritàriament a les comarques septentrionals del Baix Maestrat i la Plana Alta. Entre ells s'inclouen trajectes de diversos tipus: els d'identificació segura amb superfície de terra i asfaltada, els de traçat aproximat que poden ser vies de servei d'autovies i els de traçat probable, aquests dos generalment asfaltats. En la valorització d'aquests trams creiem que cal centrar-se en els de longitud més llarga i mitjana i excloure els més curts, de menys de 4 km. Les seues característiques particulars i el fet que la major part d'ells siguen discontinus fan que la problemàtica que presenten siga també molt variada, i que les actuacions que s'hi puguin fer hagen de ser necessàriament diferents. També, per aquesta raó, poden establir-se almenys dues classes de camins segons la seua superfície siga de terra o estiga asfaltada i sobretot segons el tràfic que hi puga haver, que amb la informació i les indicacions necessàries permetran al viatger triar aquells trams per on vol desenvolupar la seua experiència viatgera segons les seues preferències i capacitats.

Figura 39. Tram rectilini de la Via Augusta pel Camí de les Llacunes (la Salzadella) (fotografia: F. Arasa).

Figura 40. Tram rectilini de la Via Augusta al seu pas pel terme municipal de Traiguera (fotografia: F. Arasa).

Tram	Odònims	Longitud aproximada	Població comarca
Riu de la Sénia – Traiguera	Camí del Mas de Don Joan – Camí Vell de Tortosa	13 km	Traiguera (el Baix Maestrat)
Riu del Palau – Ermita de Santa Bàrbara (la Salzadella)	Camí de les Llacunes	4,6	Sant Mateu – la Salzadella (el Baix Maestrat)
Barranc de la Font d'en Seguer (La Salzadella) – Casa del Pla	Camí de Santa Bàrbara	3,4 km	La Salzadella (el Baix Maestrat)
L'Assut – les Coves de Vinromà	Camí dels Romans	2 Km	Les Coves de Vinromà (el Baix Maestrat)
El Pou (Bell-lloc) – la Pobla Tornesa	Camí dels Romans	13,1 km	Bell-lloc – Cabanes – la Pobla Tornesa (la Plana Alta)
Les Costes de la Pobla – Borriol	Camí de Borriol a la Pobla Tornesa	8,3 km	Borriol – la Pobla Tornesa (la Plana Alta)
Rotonda CV-10 – CV- 151 – Camí de la Ratlla d'Almassora	Camí Real o de la Cova del Colom – la Quadra de na Tora	5 km	Castelló de la Plana (la Plana Alta)
Barranc de Xiva – AP-7 (Almussafes)	Camí Vell de Russafa	7,2 km	Catarroja – Albal – Silla- Almussafes (l'Horta Sud – la Ribera Baixa)
Casa de Faldetes – la Parrella	Camí del Lliso – Camí de Faldetes	4,9 km	Moixent (la Costera)
Barranc de Vallmelós – la Font de la Figuera	Camí de les Piteres – Camí Fondo	4,4 km	La Font de la Figuera (la Costera)
Casa del Túnel – CV- 656	Camino de Fuente la Higuera	7,2 km	Villena (l'Alt Vinalopó)
Monfort del Cid – A-70	Camí de Monfort del Cid a Elx	10,5 km	Monfort del Cid – Elx (Vinalopó Mitjà – Baix Vinalopó)
Molí de la Xocolata – Carretera del Fondo del Computador	Camí d'Alborocat – Camí Vell de Dolors	9 km	Elx (Baix Vinalopó)
TOTAL		92,6 km	

Taula 7. Relació dels trams millor conservats de la Via Augusta, amb els seus topònims, longitud aproximada i termes municipals on es troben.

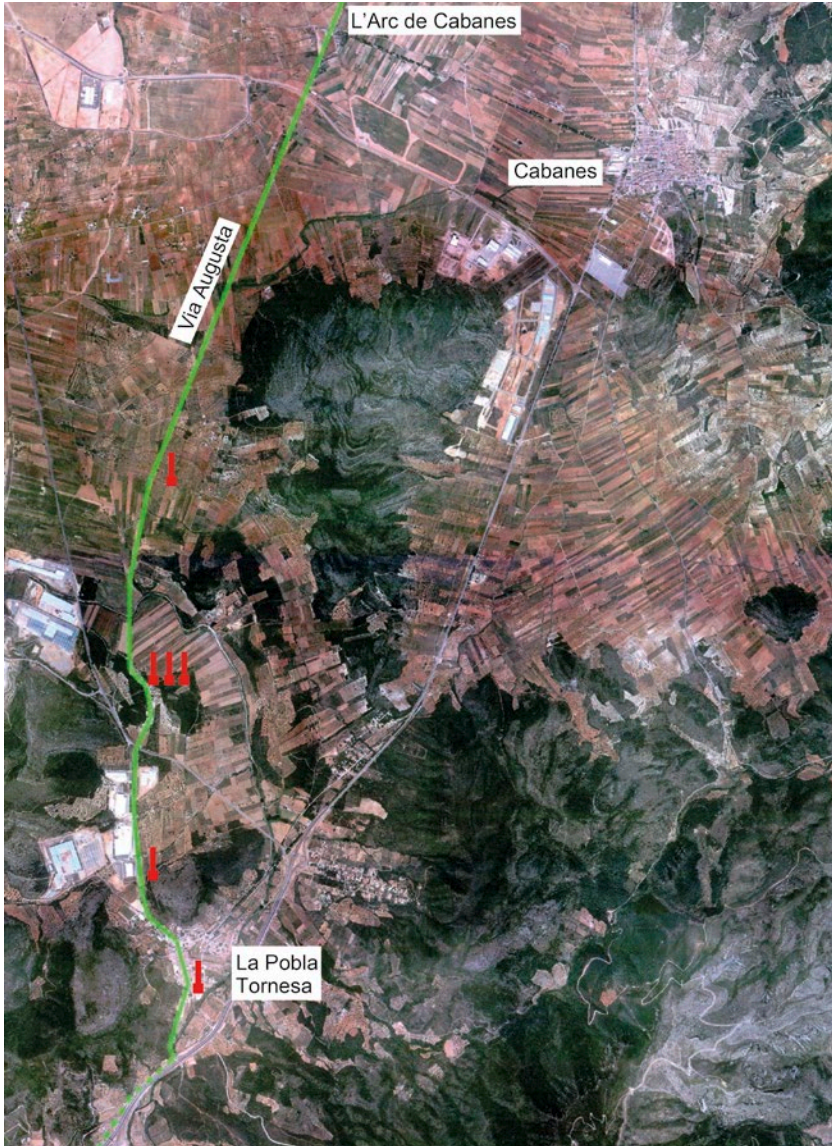

Figura 41. Fotografia aèria amb el traçat de la Via Augusta entre l'Arc de Cabanes i la Poble Torna, amb la localització dels mil·liaris i els monuments romans conservats a la seua vora (fotografia ICV. Elaboració pròpia).

Segons els criteris anteriorment enunciats, d'aquests 13 trams podem destacar el grup d'aquells que tenen una menor densitat de circulació de vehicles a motor i per tant presenten una major facilitat per a la pràctica d'esports de baixa intensitat. Aquests trams es concentren majoritàriament en les comarques septentrionals, que presenten també una menor població i on l'impacte antròpic ha estat menys intens en general, el que ha afavorit la seua millor conservació; també el fet que per dos terços d'aquest territori la via segueix un corredor interior –el de les Coves de Vinromà–, allunyat de la franja costanera on es concentren els majors nuclis urbans, ha contribuït a la seua preservació, al mateix temps que afegeix un major atractiu pels paisatges rurals que la via travessa.

En aquest grup es poden incloure els trams més coneguts de la via, sobre els quals –en línia amb els criteris selectius que creiem han d'aplicar-se en la seua valorització– hauria d'actuar-se de manera prioritària. El primer és el que travessa el Pla de l'Arc (la Plana Alta), entre Bell-lloc i la Pobra Tornesa, de 13 km de longitud, que compta amb diversos atractius, ja que al seu caràcter paradigmàtic de traçat rectilini per terrenys plans, se sumen la presència d'un tram excavat, restaurat i visitable, un monument únic en terres valencianes com és l'Arc de Cabanes i alguns mil·liaris conservats a la vora del camí. Un altre tram semblant és el primer que trobem a l'extrem nord del territori valencià, que s'estén entre el Riu de la Sénia i la població de Traiguera, on se situa *Intibili*, la primera *mansio* de la via al sud de *Dertosa*, també de 13 km de longitud. Aquest tram no té elements patrimonials d'interés conservats a la seua vora, però té el millor exemple de pas a gual d'un riu – tambe l'únic estudiat – que coneixem en terres valencianes, el del Riu Cervol (Arasa, 2010), situat al terme municipal de la mateixa població de Traiguera.

Uns altres dos trams presenten característiques semblants en les comarques centre-meridionals. El primer es troba a l'extrem meridional de la Costera, al terme municipal de la Font de la Figuera, entre el Barranc de Vallmelós i aquesta població, on es coneix amb els topònims de Camí de les Piteres i Camí Fondo, amb una longitud de 4,4 km. En aquesta població se situa la *mansio Turres*, localitzada al límit meridional del territori de la ciutat de *Saetabis* i pròxima al *bivium* o cruïlla entre la Via Augusta i l'anomenat Camí d'Anníbal. El segon es troba un poc al sud d'aquest, al terme municipal de Villena i s'estén entre prop de la Casa del Túnel i la CV-656, no lluny de la presó d'aquesta població, on es coneix amb el topònim de Camino de Fuente la Higuera, i té una longitud de 7,2 km (Arasa i Pérez Jordá, 2005).

La llargària d'aquests trams, que se situa entre 7 i 13 km i es poden recórrer en poc de temps, sembla adequada per a la pràctica d'aquestes activitats esportives per un públic ampli, incloent-hi el de caràcter familiar. Aquests trams poden senyalitzar-se de manera que el potencials usuaris els identifiquen fàcilment i tinguen al seu abast la informació bàsica sobre les seues característiques (distància, temps), elements d'interés, paisatges atractius, etc.

Una segona categoria estaria constituïda pels trams amb un major trànsit de vehicles a motor, on els desplaçaments a peu poden tindre majors limitacions. Aquests estan sempre asfaltats i en alguns casos són vies ciclistes, com és el cas del Camí de Borriol a la Pobla Tornesa. A les comarques meridionals, el Camí de Monfort del Cid a Elx, entre aquesta població i l'autovia A-70, segueix un traçat aproximat de la via al llarg de 10,5 km i compta amb l'atractiu de la presència d'un conjunt de rodades de diferents èpoques a la vora del camí a la partida de Ferriol. A curta distància cap al sud, el Camí d'Alborrocat – Camí Vell de Dolors presenta un gran interés ja que és la part conservada de l'eix principal o *kardo maximus* de la centuriació de la colònia *Ilici*, que s'estén amb un traçat rectilini al llarg de 9 km. La senyalització d'aquests trams hauria d'expressar les seues limitacions pel que fa a la pràctica del senderisme, a més del seu propi interés i dels elements que es troben a la seua vora.

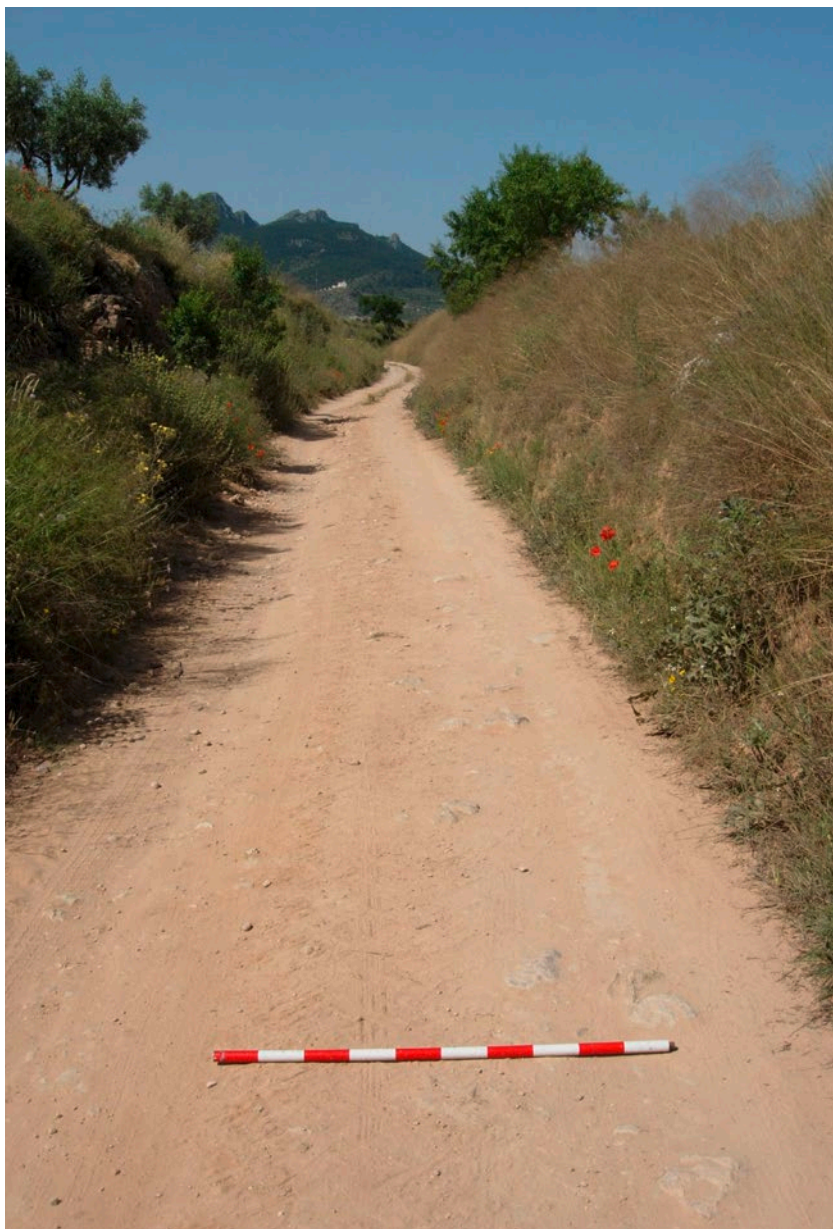

Figura 42. Tram rectilini de la Via Augusta pel Camí Fondo (la Font de Figuera) (fotografia: F. Arasa).

7. Propostes d'actuació

Les actuacions que proposem han de desenvolupar-se a diferents nivells i sempre amb la participació i la coordinació entre totes les administracions, en especial de les municipals. Els tipus d'iniciatives que poden utilitzar-se per a la promoció del recurs poden classificar-se en tres nivells i comprenen fonamentalment accions coordinades de publicitat i senyalització. En el primer nivell es troben les accions destinades a guanyar presència a través dels mitjans de comunicació, com un espai web propi, xarxes socials, reportatges en TV, vídeos que es poden allotjar en Youtube i notícies de premsa i ràdio. En el segon se situen les accions destinades a la difusió en les oficines de turisme físiques a través de la informació convencional, tant de tipus verbal com amb plànols i fullets explicatius. Finalment, en el tercer nivell es troba la senyalització dels trams transitables i dels jaciments i monuments visitables, amb la utilització de recursos com els codis QR.

La realització d'aquestes propostes s'haurà de fer en un marc temporal ampli, supeditat als condicionants de tipus pressupostari i de la necessària coordinació interinstitucional. De la mateixa manera, el seu desenvolupament territorial haurà de planificar-se establint uns criteris de prioritat en relació a factors com la distribució geogràfica, les necessitats de promoció de les diferents comarques i la importància de les restes conservades de la via. En relació amb aquesta qüestió, les institucions implicades variaran a nivell municipal i provincial, però les iniciatives sempre estaran dirigides pels dos organismes autonòmics amb competències en les accions proposades: la Direcció General de Patrimoni de la Conselleria d'Educació, Cultura

i Esport i Turisme Comunitat Valenciana. A continuació desenvoluparem algunes d'aquestes propostes destinades a facilitar la informació rellevant als visitants i ampliar la visibilitat del producte cultural i turístic.

També, si el projecte s'engega i comencen a aplicar-se algunes d'aquestes propostes, podrien establir-se relacions amb les institucions dels altres territoris per les quals passa la via, amb la finalitat de coordinar les accions i aprofitar els esforços de promoció de l'itinerari, especialment amb Catalunya, amb la qual hi ha connexió a través del gual del Riu de la Sénia.

7.1. Web i marca cultural *Via Augusta*

La indefugible presència en la xarxa que qualsevol marca turística ha de tindre en l'actualitat passa necessàriament per la creació d'una pàgina web pròpia associada a la marca *Via Augusta*. Una acció centralitzada d'aquest tipus és el millor instrument per a desenvolupar el potencial del producte com a valor cultural i turístic a través de les possibilitats de la tecnologia virtual i guanyar visibilitat amb una oferta coordinada que pot ser actualitzada amb facilitat. Aquest espai en la xarxa ha de presentar una informació de qualitat sobre la via, extreta dels estudis de caràcter científic realitzats fins a l'actualitat i adaptada a un llenguatge divulgatiu, amb enllaços a tots els recursos que poden oferir-se en relació amb l'itinerari pel seu interès temàtic, la proximitat geogràfica, el seu caràcter complementari, etc, i naturalment sobre l'oferta de restauració i allotjament. No es tracta, doncs, d'un mitjà per a proporcionar informació científica o centrada exclusivament en la via, sinó orientat a la promoció del producte cultural i turístic en un sentit ampli que facilite la interacció del viatger amb els diferents recursos del territori que travessa.

En primer lloc proposem la utilització del nom *Via Augusta*, que ja es va utilitzar en el projecte anterior, perquè és curt, clar i potent, i a més a més compta amb un ampli reconeixement pel seu ús des de fa més de dues dècades; d'aquesta manera s'aprofita un recurs conegut i s'estalvien esforços en promoció. En relació amb el nom, cal dissenyar una marca gràfica associada que en permeta una ràpida identificació i figure en tots els mitjans emprats. Resulta fonamental que en aquesta iniciativa participen totes les institucions responsables de la protecció, conservació i

difusió del Patrimoni Arqueològic: les poblacions pels termes municipals de les quals passa la via, les Diputacions Provincials que exerceixen una tasca de recolzament als ajuntaments amb menys recursos, i l'administració autonòmica, amb la Direcció General de Patrimoni de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport com a responsable última de la custòdia dels béns arqueològics, i l'entitat Turisme Comunitat Valenciana com a promotora de la iniciativa.

La pàgina web dedicada a la *Via Augusta* pot adoptar la forma d'un mapa interactiu que permeta el desplaçament al llarg del seu traçat, on apareguen els trams transitables, els elements visitables, els museus i col·leccions museogràfiques i els recursos temàtics existents en la seua rodalia, tots ells amb els enllaços corresponents. També pot comptar amb pestanyes temàtiques que permeten la selecció dels camps segons els interessos concrets del viatger, entre les quals poden figurar una més específica de caràcter històrico-arqueològic i altres relacionades amb la restauració i l'allotjament i els recursos temàtics, tot amb una informació bàsica de caràcter divulgatiu i utilitari.

En el disseny i manteniment de la pàgina web han de col·laborar les diferents institucions implicades, segons les seues possibilitats de participació en relació amb els temes que s'hi han d'incloure. D'aquesta manera, proposem una distribució de les funcions de les diferents institucions que hi han de participar:

- *Turisme Comunitat Valenciana* és l'entitat promotora del Pla Director i de la iniciativa de creació de la pàgina web i de la marca cultural *Via Augusta*, i tindrà com a funció primordial l'assessorament en matèria de promoció turística per tal d'aconseguir el posicionament i la visualització del producte.
- *La Direcció General de Patrimoni de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport* assessorarà en les qüestions normatives tècniques, amb el control de les propostes que afecten als elements patrimonials objecte de promoció i la supervisió de la seua correcta execució.
- *Els ajuntaments* tenen un protagonisme fonamental en aquest tipus d'iniciatives que afecten als seues termes municipals. La seua participació és necessària en qüestions com la conservació de la via, la seua senyalització, la promoció a nivell municipal tant del mateix recurs com d'altres activitats que hi puguem estar relacionades, el manteniment i millora dels espais museístics dels quals siguen titulars, la col·laboració

amb els negocis de restauració i allotjament per a garantir-ne la promoció i la coordinació amb els òrgans de direcció i gestió del Pla Director.

- *Els museus i col·leccions museogràfiques*, en la seua majoria depenents de les corporacions municipals, tenen un important paper en la promoció de la via ja que custodien i faciliten la visita a les restes relacionades amb l'època. Algunes d'aquestes instal·lacions poden fer de centres d'interpretació de la via i són espais fonamentals per a l'exposició dels materials arqueològics i per a la recreació de la vida en aquest període, que han d'actualitzar els seus continguts en coordinació amb els especialistes dels organismes públics d'investigació i els tècnics de l'administració autonòmica.
- *Les empreses privades* han d'implicar-se en la promoció d'aquest recurs i en l'ampliació de l'oferta d'activitats especialitzades, més enllà de la restauració i l'allotjament, amb noves opcions del tipus de les excursions guiades per la via, com ja succeeix en algunes zones, els productes combinats que poden incloure les excursions, les visites guiades a poblacions i a altres recursos com la ruta de les oliveres mil·lenàries, els festivals de recreació històrica, les bodegues de vi, els conjunts d'art rupestre, etc.

7.2. Centres d'interpretació, museus i col·leccions museogràfiques

Per a donar un major suport físic a la promoció de la via i centralitzar la informació proposem la creació de Centres d'Interpretació en alguns dels trams millor conservats. Aquests poden instal·lar-se de manera prioritària en poblacions properes a la via i aprofitar recursos ja existents com museus o col·leccions museogràfiques, que d'aquesta manera rebrien una important promoció. La seua distribució territorial dependrà de diversos factors, però en principi en proposem un per cada província: un a les comarques septentrionals que pot situar-se en alguna població situada prop del tram que travessa el Pla de l'Arc on es troben l'únic tram de la via restaurat i visitable

i també l'únic monument conservat a la seua vora com és l'Arc de Cabanes; el segon a la Costera, en alguna de les poblacions que conserven trams transitables com Moixent o la Font de la Figuera; i el tercer al Baix Vinalopó, on es troben els únics trams identificats, en poblacions on poden aprofitar-se instal·lacions ja existents com Elx.

Tipus d'instal·lació	Denominació	Població - comarca
Col·lecció Museogràfica	Museu Parroquial	Traiguera (el Baix Maestrat)
Museu	Museu Etnològic	La Vall d'Alba (la Plana Alta)
Museu	Museu Etnològic	Borriol (la Plana Alta)
Museu	Museu Arqueològic	Borriana (la Plana Baixa)
Museu	Museu d'Història	Nules (la Plana Baixa)
Museu	Museu Arqueològic	La Vall d'Uixó (la Plana Baixa)
Museu	Museu Municipal	Alzira (la Ribera Baixa)
Museu	Museu Arqueològic	Cullera (la Ribera Baixa)
Museu	Museu Arqueològic	Moixent (la Costera)
Museu	Museu Arqueològic	Villena (l'Alt Vinalopó)
Museu	Museu Arqueològic	Elda (el Vinalopó Mitjà)
Museu	Museu Etnològic i Arqueològic	Petrer (el Vinalopó Mitjà)
Museu	Museu Arqueològic i Etnològic	Pilar de la Foradada (el Baix Vinalopó)

Taula 8. Instal·lacions museístiques d'àmbit rural situades en poblacions properes a la Via Augusta que tenen un contingut relacionat amb l'època romana.

D'altra banda, i de manera paral·lela, el desenvolupament del Pla Director serà una excel·lent ocasió per a engegar un pla per a la millora dels museus locals i les col·leccions museogràfiques de les localitats situades en el seu traçat que custodien elements associats com els mil·lars, i per a l'excavació, consolidació i adequació per a la visita de jaciments d'interés situats a la seua vora, en particular de les poblacions amb menys recursos. Aquestes iniciatives hauran de ser coordinades amb les entitats locals, les Diputacions Provincials i la Direcció General de Patrimoni de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, i tindran com a finalitat la promoció d'aquests municipis a través dels seus recursos patrimonials en relació amb la valorització de la Via Augusta.

Figura 43. Mihiari dedicat a l'emperador Deci (250 dC) conservat al Museu Etnològic de Borriol (Fotografia: P. Mercé).

7.3. Senyalització

Al llarg del seu traçat, la informació sobre la Via Augusta ha de figurar en panells i senyals que ajuden el viatger a disposar de la informació bàsica sobre el trajecte que vol fer i els elements associats que tinguen major interès. Els panells han de figurar en aquells punts d'especial interès que necessiten una informació textual i gràfica més àmplia. Alguns ajuntaments ja han pres iniciatives en aquest sentit en monuments i restes arqueològiques situades en el traçat de la via, com Cabanes a l'Arc del mateix nom i Vilanova d'Acolea a l'Hostalot, on es troben les restes visitables de la *mansio Ildum*. Entre altres llocs on poden situar-se aquests panells es troben poblacions com Traiguera on se situa la *mansio Intibili*, el pas a gual del riu Cervol, la Font de la Figuera on se situa la *mansio Turres*, la localització aproximada del *bivium* o encreuament de la via amb l'anomenat Camí d'Anníbal, on es pot donar informació sobre l'excavació realitzada a poca distància, i el Camí d'Alborroc d'Elx, on la via possiblement feia de *kardo maximus* de la centuriació.

Els senyals són indicadors dels trajectes i poden ser del tipus dels emprats en senders com els PR, i donaran una informació bàsica sobre la direcció, les distàncies i els temps aproximats del recorregut. També indicaran la presència d'elements aïllats en el mateix camí o a la seua vora, com restes de les vorades que són visibles en superfície, retalls en la roca per a l'adequació del camí, rodades que senyalen el trànsit de carros o algun mil·liari complet o trencat. En alguns casos també hauran d'utilitzar-se alguns altres tipus de senyals –verticals o horitzontals– per a recordar la direcció del camí o solucionar possibles dubtes en els encreuaments.

Tipus d'element	Localització	Tipus de senyal
Gual del Riu de la Sénia i tram rectilini	Camí del Mas de Don Joan (Traiguera)	Panell
Gual del Riu Cervol	Camí Vell d'Ulldecona (Traiguera)	Panell
<i>Mansio Intibili</i> i mitllari	Traiguera	Panell
Tram rectilini	Sant Mateu	Senyal
Vorada i excavació	Camí de les Llacunes (la Salzedella)	Panell
<i>Mansio Ildum</i> i mitllari	L'Hostalot (Vilanova d'Alcolea)	Panell
Tram visitable	Bell-lloc	Panell
Tram rectilini	Camí dels Romans (Bell-lloc – la Pobla Tornesa)	Panell
Monument	L'Arc de Cabanes	Panell
Mitllari	Els Bufadors (la Pobla Tornesa)	Senyal
Mitllari	El Piló dels Aiguamolls (la Pobla Tornesa)	Senyal
Mitllari	Camí de Vilafamés (la Pobla Tornesa)	Senyal
Mitllari	Casa de la Cultura (la Pobla Tornesa)	Senyal
Tram, mitllari i vil·la	Camí Vell de Borriol – el Palmar	Panell
Tram, mitllari i vil·la	Camí de la Cova del Colom – Vinamargo (Castelló de la Plana)	Panell
Tram, mitllari	C/ Sant Vicent (València)	Panell
Possible tram	Camí Vell de Russafa (Silla – Almussafes)	Panell
Trams, vorada i excavació	Camí del Lliso – Camí de Faldetes (Moixent)	Panell
Tram i <i>mansio Turres</i>	Camí Fondo – la Font de la Figuera	Panell
Tram, excavació, <i>bivium</i> i posta <i>Aras</i>	Camí Vell de Cabdet (la Font de la Figuera)	Panell
Tram i excavació	Camino de Fuente la Higuera (Villena)	Panell
Tram i rodades	Camí d'Elx (Monfort – Elx)	Panell
Tram i centuriació	Camí d'Alborrocat – Camí de Dolors (Elx)	Panell

Taula 9. Proposta de localització del tipus de senyals verticals que poden posar-se al llarg del recorregut de la Via Augusta.

Figura 44. Vorada de la Via Augusta visible al Camí del Lliso (Moixent)
(Fotografia: F. Arasa).

8. Governança: coordinació i gestió

La Via Augusta és un camí de més de 2.000 anys d'antiguitat i, en tant que bé arqueològic, està protegit per la legislació valenciana (LPCV 4/1998). L'organisme responsable de la seua custòdia i gestió és la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana, tot i que els ajuntaments i la Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Mobilitat també en tenen competència per ser un camí rural. Per aquest motiu, qualsevol actuació que afecte a la via i als elements arqueològics que hi estiguen associats ha de comptar amb la seua autorització per tal de garantir la correcció de les actuacions i la seua conservació. En conseqüència, totes les accions que es proposen en el marc d'aquest Pla Director hauran d'estar coordinades amb la Direcció General de Patrimoni i comptar amb el seu vistiplau. De la mateixa manera, les iniciatives que vulguen posar-se en marxa han de comptar amb la participació i beneplàcit dels ajuntaments implicats, que en alguns casos ja han començat a actuar amb ajudes de la pròpia administració autonòmica. Finalment, el concurs de les Diputacions Provincials és necessari pel seu important suport als ajuntaments de menor població i situats en l'àmbit rural, a més de perquè compten amb Serveis d'Arqueologia i Museus que són institucions de gran rellevància en la investigació i la divulgació en el seu camp.

Per aquestes raons, considerem fonamental l'articulació de mecanismes de coordinació entre aquestes instàncies administratives sota el lideratge del promotor del projecte, l'organisme *Turisme Comunitat Valenciana*. Proposem un tipus de governança col·laborativa on tots els actors que hi participen puguen interactuar, cadascun des de la seua parcel·la de competència. D'aquesta manera, pot dissenyar-se un senzill

organigrama format per una comissió directiva en la qual figuren representants de *Turisme Comunitat Valenciana*, la Direcció General de Patrimoni, les diputacions provincials i el(s) responsable(s) del projecte. Aquesta coordinarà les actuacions a un segon nivell de caràcter provincial amb comissions constituïdes per representants de *Turisme Comunitat Valenciana*, la Direcció General de Patrimoni, les diputacions provincials i les mancomunitats o els delegats dels municipis, que podran ampliar-se segons les necessitats amb representants del sector empresarial, els organismes públics d'investigació, etc.

Una iniciativa d'aquest tipus no requereix únicament una indefugible coordinació de les institucions implicades, sinó també una planificació a mig/llarg termini i una inversió sostinguda en el temps, no sols per posar-la en marxa, sinó també per al seu manteniment posterior. Per tant, és evident que hi han de contribuir diverses administracions: la municipal, provincial i autonòmica. Les fórmules per a gestionar aquest bé cultural poden ser diverses, però necessàriament han de comptar amb els requisits de continuïtat i estabilitat.

A continuació passem a enumerar les diferents instàncies que hi han de participar en la gestió del projecte:

- *Turisme Comunitat Valenciana*: promotora del projecte i del web, la seua funció és liderar el projecte i coordinar les actuacions.
- *Direcció General de Patrimoni*: responsable del Patrimoni Arqueològic, és l'encarregada de garantir la correcta aplicació de les mesures de valorització de la via i dels elements associats.
- *Diputacions provincials*: tenen un doble paper com a suport a les poblacions rurals i per comptar amb serveis i museus que exerceixen una tasca important en la recerca i valorització del Patrimoni Arqueològic.
- *Mancomunitats*: les agrupacions de municipis d'àmbit rural són organismes de caràcter comarcal que permeten optimitzar recursos i coordinar les iniciatives.
- *Municipis*: són els titulars dels camins rurals que segueixen el traçat de la via i d'alguns jaciments que hi estan associats, i els interessats de manera més directa en la promoció del Patrimoni Arqueològic.
- *Organismes públics d'investigació*: elaboren els continguts científics i participen en les tasques de preparació dels projectes de valorització del Patrimoni Arqueològic i del material divulgatiu.

- *Iniciativa privada*: ha d'aprofitar aquests recursos per a generar un producte cultural i turístic que, amb diferents fórmules, reunisca la qualitat i l'atractiu suficients (patrimoni, esport, natura, gastronomia...) com per a interessar un públic ampli.

Recursos

Recursos web sobre la Via Augusta al País Valencià

www.parquesnaturales.gva.es/es/web/pn-l-albufera/via-augusta

<https://www.marqalicante.com/contenido/genericas/guia%20didactica%20via%20augustaweb.pdf>
<https://www.marqalicante.com/Publicaciones/es/via-augusta-plan-directorde-recuperacion-de-la-via-augusta-en-la-comunitat-valenciana-P96.html>

www.elpuigturistico.net/puig/web_php/index.php?contenido=descripcion&id_bo to=88

www.fontanarsdelsalforins.es/turisme/index.php/629-2/
www.habitatge.gva.es/es/web/carreteras/fotos-de-la-ruta-via-augusta
<https://castellon-en-ruta-cultural.es/castellon-y-las-calzadas-romanas-el-milagro-de-la-via-augusta-1a-parte/>

<https://va.comunitatvalenciana.com/actualitat/castello-de-la-plana/noticies/la-augusta-al-seu-pas-castello>
www.castellonarqueologico.es/va/va/yacimientos/la-plana-i/via-augusta
www.viatorimperio.com/via-augusta
<http://politicaterritorial.gva.es/es/web/carreteras/via-augusta>

Recursos web sobre l'arqueologia romana al País Valencià en relació amb la Via Augusta

Castelló Arqueològic: l'Arc de Cabanes, la Via Augusta i la vila de Benicató (Nules)
www.castellonarqueologico.es/yacimientos/

Museu de l'Almoina (València)
www.museosmonumentosvalencia.com/va/museus/almoina

Museu d'Història (València)
mhv.valencia.es

Museu de l'Almodí (Xàtiva)
www.xativa.es/pagina-web/museo-lalmodi/el-museo.html

Fundació l'Alcúdia (Elx)
www.laalcudia.ua.es

Museu Arqueològic i Històric d'Elx (MAHE)
www.elche.es/museos/mahe

Museu Arqueològic d'Alacant (MARq)
www.marqalicante.com

Traianus: El portal europeu sobre enginyeria romana
www.traianvs.net

Viator Imperi: Tu camino a Roma
www.viatorimperii.com

Recursos audiovisuais

Construcció de les vies romanes
www.youtube.com/watch?v=9M-GwwE4MZJg

Via Augusta a Espanya
www.youtube.com/watch?v=SF_t9defQBM

Via Augusta a Andalusia
www.youtube.com/watch?v=dPtXUHGvixE

Via Augusta a Catalunya
www.youtube.com/watch?v=fow4sCYfqec

Via Augusta a la Comunitat Valenciana
www.youtube.com/watch?v=n-PoYtRTLIU

Senderisme a la Via Augusta
blogs.comunitatvalenciana.com/senderismo/2011/07/21/via-augusta-2000-anos-entre-nosotros/

Recursos web de vies romanes d'altres països

Via Domitia (França)
www.midi-france.info/100401_viadomitia.htm

voiedomitia.e-monsite.com/pages/la-languette-saint-thibery/coupe-de-pinet.html

Via Claudia Augusta (Alemanya)
www.germany.travel/es/ocio-relax/rutas-turisticas/via-claudia-augusta.html

www.viaclaudia.org/de/home.html

Altres recursos existents en algunes comarques

Territori Sénia, les Oliveres Mil·lenàries
www.oliveresmillenaries.com/va/oliveres-millenaries

Mostra de vins i productes de la terra de Bell-lloc
benlloc.es/noticies/benlloc-es-converteix-en-laparador-comarcal-de-vins-i-productes-de-la-terra/

Estadístiques

Encuesta Turist Info (ETI)

www.turisme.gva.es/turisme/es/files/pdf/estadistiquesdeturisme/anuarios/ETI_2_018c.pdf (consulta 25/11/2019).

Anuario de Estadística Deportiva

(AED)

www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:dc406096-a312-4b9d-bd73-2830doaffb2d/anuario-de-estadisticas-deportivas-2019.pdf (consulta 25/11/2019).

Bibliografía

ARASA I GIL, F. (2006): «El trazado de la *Vía Augusta* en tierras Valencianas», *Catastros, Hábitats y vía romana. Paisajes Históricos de Europa (Proyecto Interreg 3C Vistoria)*, E. García Prósper, P. Guérin, J. L. de Madaria i P. Sánchez Pérez (Eds.), Valencia, pp. 93-130.

ARASA I GIL, F. (2010): «El pas a gual de la via Augusta pel riu Cervol (el Baix Maestrat)», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 28, Castelló, pp. 207-216.

ARASA I GIL, F. (2012): «La vía Augusta en el País Valenciano», *Anas*, 20-21, Mérida, pp. 335-375.

ARASA I GIL, F. (2013a): «L'Hostalot (Vilanova d'Alcolea, el Baix Maestrat). Excavacions a la *mansio Ildum* de la via Augusta. El complex arquitectònic de l'horreum», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 31, Castelló, pp. 163-202.

ARASA I GIL, F. (2013b): «La via Augusta al seu pas per la Font de la Figuera», *El naixement d'un poble. Història i arqueologia de la Font de la Figuera*, P. García Borja, E. Revert, A. Ribera i V. Biosca (eds.), València, pp. 105-112.

ARASA I GIL, F. (2018): *La Via Augusta pel País Valencià*, L'Ordit, Universitat d'Alacant.

ARASA I GIL, F. i PÉREZ JORDÀ, G. (2005): «Intervencions en la via Augusta a la Font de la Figuera (València) i Villena (Alacant)», *Saguntum. PLAV*, 37, València, pp. 199-207.

ARASA, F. i ROSSELLÓ, V. (1995): *Les vies romanes del territori valencià*, València.

CLEMENT, P. (2016): *La Via Domitia. Découverte d'une voie antique des Pyrénées aux Alpes*, Editions Ouest-France, Rennes.

DIVERSOS AUTORS (1991): *Viae Publicae Romanae*, X Mostra Europea del Turismo, Artigianato e della Tradizioni Culturali, Roma.

DIVERSOS AUTORS (1999): *II Encuentro Europeo. Vías romanas en el Mediterráneo*, Conselleria de Medio Ambiente, Valencia.

DIVERSOS AUTORS (2001): *La Vía Augusta en la Bética*, Programa Interreg II C Mediterráneo Occidental y Alpes latinos, Proyecto *Las Vías Romanas del Mediterráneo*, Empresa Pública de Gestión de Programas Culturales.

DIVERSOS AUTORS (2008): *La Vía de la Plata. Una calzada y mil caminos*, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, Madrid.

FERRARI-BRAVO, A. ed. (2004): *Le strade dell'Italia romana*, Milano.

GARCÍA BORJA, P.; LÓPEZ SERRANO, D. i JIMÉNEZ SALVADOR, J. L. (2012): *Al pie de la vía Augusta. El yacimiento romano de Faldetes (Moixent, Valencia)*, Valencia.

GARCÍA MESANAT, G.; HERMOSILLA PLA, J.; ANTEQUERA FERNÁNDEZ, M.; ESCRIVÁ ALMIÑANA, R.; PIQUERAS SANCHIS, C. i FANSA, G. (s. d.): *Plan Director de Desarrollo Territorial Turístico Tierras de Frontera. Ruta senderista por el paisaje de los castillos de los valles de Ayora-Cofrente y Vinalopó*, Universitat de València.

GARCÍA PUCHOL, O. i MARTÍNEZ VALLE, R. (2018): *Análisis diagnóstico del Plan Director del Arte Rupestre del Arco Mediterráneo como valor cultural y turístico*, Universitat de València.

GUSI, F.; FERNÁNDEZ IZQUIERDO, Mª Á. i FERNÁNDEZ IZQUIERDO, Mª A. (2008): "El patrimonio histórico-arqueológico de castellón y su explotación turística: perspectivas de futuro", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 26, Castelló, pp. 169-196.

HERMOSILLA PLA, J. et al. (2017): *Guía para la elaboración de planes de desarrollo territorial turístico*, Universitat de València, València.

HERNÁNDEZ RAMÍREZ, J. (2011): *Los caminos del patrimonio. Rutas turísticas e itinerarios culturales*, Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural, 9/2, 225-236.

LÓPEZ SERRANO, D.; ARASA, F.; GARCÍA BORJA, P.; VALERO, A. i DE MADARIA, J. L. (2013): «Restos romanos en torno a la ermita de Sant Sebastián: nuevos indicios de la posta de *Turres* (La Font de la Figuera, València)», *Saguntum. PLAV*, 45, Valencia, pp. 261-265.

MESSINEO, G. (1991): *La Via Flaminia. Da Porta del Popolo a Malborghetto*, Quasar, Roma.

MATA PARREÑO, C. (2018): *Los Iberos en la Comunitat Valenciana. Diagnóstico y Plan Director*, Universitat de València.

- MONTI, P. G. (1995): *Via latina*, Roma.
- MORENO GALLO, I. (2004): *Vías romanas. Ingeniería y técnica constructiva*, Madrid.
- MOROTE BARBERÁ, J. G. (2002): *La vía Augusta y otras calzadas en la comunidad Valenciana*, 2 vols., Serie Arqueológica, 19, Real Academia de Cultura Valenciana, Valencia.
- MOROTE BARBERÁ, J. G. coord. (2004): *Cuaderno de viaje. La vía Augusta a su paso por la Comunidad Valenciana*, Valencia.
- MOROTE BARBERÁ, J. G. et al. (2013): *Plan Director de Recuperación de la Vía Augusta en la Comunitat Valenciana*, MARQ, Alicante.
- PITARCH, V. (2005): *La Via de la Plata. De Sevilla a Fisterra passant per Sant Jaume de Compostela*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- QUILICI, L. (2004): *La Via Appia. Un percorso nella storia*, Viviani.
- ROLDÁN HERVÁS, J. M. (2007): *El Camino de la Plata: iter o negotium*, Necesidad, sabiduría y verdad: el legado de Juan Cascajero, D. Plácido, F. Moreno y L. A. Ruiz Cabrero (coords.), Gerión, Vol. Extra, 323-340.
- SÁNCHEZ PRIEGO, J. A.; BRAVO, E. M^a i DE MADARIA, J. L. coord. (2015): *Historia de la Vía Augusta en la Foia de Manuel (La Font de la Figuera, Valencia). De asentamiento prehistórico a calzada imperial romana*, Madrid.
- SENA CHIESA, G. dir. (1998): *Tesori della Postumia. Archeologia e storia intorno a una grande strada romana alle radici dell'Europa*, Electa, Milano.
- YUSIM, R. I. (2014): *Itinerarios Culturales desarrollados a través de la puesta en valor de sus nodos componentes. El caso de la Vía Augusta*, Tesi Doctoral, UPV, València.

GENERALITAT
VALENCIANA

TURISME
COMUNITAT VALENCIANA

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

Universitat + Territori

Vicerectorat de
Projecció Territorial
i Societat

